

KONSTITUCINIAI PRINCIPAI IR KONSTITUCIJOS TEKSTAS

Doc. dr. Egidijus Kūris

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas
Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas
Didlaukio g. 47, 2057 Vilnius
Elektroninis paštas e.kuris@lrkt.lt

Pateikta 2001 m. gegužės 18 d.

Parengta spausdinti 2001 m. gruodžio 19 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto dekanas doc. dr. Juozas Žilys ir šio fakulteto Konstitucinės teisės katedros docentas dr. Egidijus Jarašiūnas

S a n t r a u k a

Tai pirmasis iš dviejų straipsnių, skirtų konstitucinių principų tipologijai ir sistemai. Jame formuluojama konstitucinių principų samprata ir ypatumai lyginant su teisės principais apskritai, nagrinėjamas konstitucinių principų santykis su konstitucinėmis normomis, Konstitucijos tekstu, konstitucine jurisprudencija ir konstitucine doktrina, aptariama konstitucinių principų vieta konstitucinės teisės sistemoje bei reikšmė konstitucinei ir statutinei teisei. Konstitucinių principų analizė remiasi nuostata, kad konstitucinių principų turinys negali būti grindžiamas žemesnės nei Konstitucija teisinės galios aktais, bet yra laipsniškai atskleidžiamas Konstituciniam Teismui oficialiai aiškinant Konstituciją, formuojant konstitucinę doktriną.

Straipsnyje parodoma, kad (ir koku būdu) konstitucinių principų turinys atkleidžiamas ne „kreipiantis“ į statutinę teisę ir analizuojant jos šaltinius, o aiškinant Konstitucijos tekstą. Toks požiūris pagrindžia ne tik konstitucinės teisės, bet ir apskritai teisės normatyvistinės sampratos (kurioje tarp sąvokų teisė ir teisės normos dedamas lygybės ženklas) korekciją: teisė susideda ne tik iš normų, bet ir iš principų.

Straipsnyje pagrindžiama ir aiškinama viena iš konstitucinių principų tipologijų: konstituciniai principai pagal tai, kaip konstituciniai Konstitucijos tekste jie išreikšti (suformuluoti), skirstomi į pirminius (įtvirtintus ir dažnai tiesiogiai įvardytus tam tikroje vienoje Konstitucijos nuostatoje), sudėtinius (įtvirtintus keliose Konstitucijos nuostatose, bet paprastai neįvardytus tuo pavadinimu, kuriuo jie žinomi konstitucinėje doktrinoje) ir išvestinius (Konstitucijos aiškinimo būdu išvedamus iš pirminių ir/arba sudėtinių principų). Pateikiant šią konstitucinių principų klasifikaciją, atskleidžiamas Konstitucinio Teismo vaidmuo plėtojant konstitucinių principų turinio ir jų sistemos sampratą: Konstitucinis Teismas yra vienintelis oficialios konstitucinės doktrinos generuotojas, o jo aktai, be pačios Konstitucijos teksto, yra laikytini konstitucinės teisės šaltiniais, pagal savo teisinę galią viršesniais už statutinės teisės šaltinius.

Konstitucinių principų analizė grindžiama nuostata, jog konstitucinė teisė skiriasi nuo visų kitų teisės sričių ne pagal visuomeninių santykių reguliavimo dalyką ir metodą, bet pagal jos normų ir principų teisinę galią. Esminis skirtumas yra ne tarp konstitucinės teisės ir „kitų“ teisės šakų, bet tarp konstitucinės teisės ir statutinės teisės, kuri, savo ruožtu, skirstoma į šakas. Pati konstitucinė teisė nelaikytina teisės šaka. Dėl to pastaruoju metu „išpopuliarėjęs“ konstitucinės teisės pavadinimas neturi būti traktuojamas kaip anksčiau vartoto valstybinės teisės pavadinimo pakaitalas: valstybinės teisės, kaip vienos iš teisės šakų, santykis su konstitucine teise iš esmės tolygus bet kurios kitos statutinės teisės šakos santykiui su konstitucine teise.

1. Paradigma

Iš pradžių reikia paaiškinti metodologines nuostatas, grindžiančias tolesnį dėstymą ir straipsnyje (taip pat ir kitame) vartojamas sąvokas. Išėjties pozicija – šie trys postulatai: (i) teisė yra kuriama *faktinių socialinių santykių pagrindu*, t.y. ji negimsta iš abstrakčios idėjos, subjektyvios gėrio arba teisingumo sampratos, ją kurti skatina susiklostę (ar besiklostantys) socialiniai santykiai, kuriuos, teisėkūros subjektų požiūriu, reikia palaikyti arba keisti; (ii) ideali socialinės tvarkos samprata teisėje įtvirtinama nustatant *reikalaujamo elgesio modelius* ir juos oficialiai sankcionuojant – pripažįstant kriterijais, pagal kuriuos vertinama realios socialinės tvarkos atitiktis idealiajai; (iii) teisė veikia socialinius santykius *skatindama* jų subjektus elgtis pagal nustatytus modelius (realizuoti teisę) ir/arba įgalindama verifikuoti realios socialinės tvarkos atitiktį (kontroliuoti teisės pažeidimus). *Teisiniai santykiai* – tai socialiniai santykiai, patyrę teisės veikimą. Jų pagrindu vėl gali būti kuriama teisė. Pradėjusi savo kelią faktinių santykių srityje, teisė vėl į ją grįžta. *Teisinis procesas* – nesibaigiantis ratas. Abstrahuojant galima išskirti jo etapus, kurių vienas – *teisinis reguliavimas*.

Nustačius bei sankcionavus reikalaujamo elgesio modelį baigiasi (tam tikrų socialinių santykių atžvilgiu) teisėkūra. Jos rezultatai – teisės aktai (teisės šaltiniai), sudarantys prielaidas teisei kryptingai veikti socialinius santykius. Šis veikimas ir yra teisinis reguliavimas. (Šios sąvokos sąlygiškumas dar bus aptartas.) Teisinio reguliavimo sąvoka žymi struktūrinį ryšį tarp teisės aktuose įtvirtintų normatyvių nuostatų (iš kurių susiformuoja teisės normos ir principai) ir teisės realizavimo – realių socialinių santykių, konstruojamų pagal teisės reikalavimus ir/arba jos kontroliuojamų. Teisinis reguliavimas – tai *jungtis* tarp normatyviojo lauko, oficialiai reikalaujamo elgesio (teisės) ir teisės antspaudu pažymėtų faktų pasaulio (teisinių santykių).

Teisinis reguliavimas – tai socialinių santykių teisinis sutvarkymas pagal oficialiai sankcionuotą modelį, įtvirtintą *įvairių*, iš esmės *visų* lygių teisės aktuose. Čia nesvarbu, ar tai pirminiai teisės šaltiniai, įtvirtinantys visiems socialinių santykių subjektams arba jų rūšiniais požymiais apibrėžtai grupei adresuojamas bendro pobūdžio normas (pvz., norminiai aktai), ar tai aktai, formuluojantys teisinę galią turinčius individualius nurodymus konkreitiems socialinių santykių subjektams (individualūs teisės aktai). Apie teisinį reguliavimą yra pagrindo kalbėti ir tada, kai orientuojamas ir/arba kontroliuojamas socialinių santykių subjektų (jų grupės) elgesys *apskritai*, ir tada, kai orientuojamas ir/arba kontroliuojamas individualus elgesys. Teisinio reguliavimo kategorija apima visų lygių teisės aktų normatyvų veikimą, nesvarbu, koks yra adresatų skaičius.

Žvelgiant iš teisinių santykių subjektų pozicijų, teisės aktuose nustatytas teisinis reguliavimas gali būti *pakankamas* arba *nepakankamas*. *Pakankamas* yra toks teisinis reguliavimas, kai teisės šaltiniuose nustatyti elgesio modeliai yra „išbaigti“ tokiu mastu, jog į juos gali aiškiai orientotis ir teisę realizuojantys subjektai, ir institucijos, kontroliuojančios, ar socialinių santykių subjektų elgesys nenukrypsta nuo oficialiai sankcionuoto modelio. *Nepakankamas* teisinis reguliavimas yra toks, kai minėtieji orientyrai yra santykinai abstraktūs (nurodantys tik bendrą elgesio kryptį) arba kai pirminiuose teisės šaltiniuose (nebūtinai tuose pačiuose, kuriuose įtvirtintas atitinkamas elgesio modelis) numatyta, jog jų nuostatos gali būti realizuotos arba socialinis elgesys gali būti kontroliuojamas tik esant papildomiems teisiniams sprendimams [1]. Šie papildomi sprendimai *aktyvuoja* pirminių teisės šaltinių nuostatas: iki tol atitinkamos teisės normos ar principai formaliai *galiojo*, dabar – ir *veikia*, t.y. turi potencijos *būti realizuoti*.

Pakankamumas – bendrasis teisinio reguliavimo diferencijavimo kriterijus. Galima skirti dvi teisinio reguliavimo formas – tiesioginį ir netiesioginį reguliavimą. *Tiesioginis teisinis reguliavimas* yra toks, kai teisės aktuose (pirminiuose teisės šaltiniuose) įtvirtintas elgesio modelis gali būti realizuojamas be jokių tarpinių grandžių, t.y. nepriimant jokių žemesnės teisinės galios aktų, kurie papildytų – sukonkretintų, koreguotų ar aktyvotų – pirminiuose teisės šaltiniuose nustatytą teisinį reguliavimą. Šiuo požiūriu pažymėtina Lietuvos Respublikos Konstitucijos 6 straipsnio 1 dalies nuostata, kad Konstitucija yra tiesiogiai taikomas aktas. Išskyrus tuos atvejus, kai Konstitucijoje daromos tiesioginės nuorodos, jog tam tikrus santy-

kios *dar* turi reguliuoti įstatymai, nei asmeniui, siekiančiam realizuoti jam Konstitucijos nustatytas tam tikras teises, nereikia, kad būtų išleistas atskiras įstatymas ar kitas teisės aktas, kuris sudarytų papildomas teises prielaidas šiomis teisėmis pasinaudoti, nei kiti socialinių santykių subjektai negali kliudyti jam šiomis teisėmis pasinaudoti motyvuodami tuo, jog toks papildomas teisinis reguliavimas yra reikalingas. Taigi tiesioginio teisinio reguliavimo atveju tarp teisės akte nustatytos bendrojo pobūdžio normos ir teisės realizavimo (šios normos laikymosi, vykdymo arba naudojimo) yra nepertraukiamas determinacinis ryšys, į kurį neįsiterpia joks papildomas teisinis reguliavimas.

Netiesioginis teisinis reguliavimas yra toks, kai teisės aktuose įtvirtintas elgesio modelis be tam tikro papildomo teisinio reguliavimo negali būti realizuojamas. Tarpinės grandys (viena arba kelios) čia yra būtinos. Šis papildomas teisinis reguliavimas kyla *iš jau kito* (paprastai žemesnės teisinės galios) teisės akto, išleisto idant pirminio teisės šaltinio nuostatos atliktų savo paskirtį – orientuotų socialinių santykių subjektų elgesį ir formalizuotų kriterijus, pagal kuriuos šį elgesį būtų įmanoma verifikuoti. Minėtasis papildomas teisinis reguliavimas gali atlikti kelerio funkcijas. Pirminio teisės šaltinio nuostatos gali būti *sukonkretinamos* apibrėžiant oficialiai įtvirtinto elgesio modelio realizavimo procedūras arba patikslinant šiame teisės akte vartojamų sąvokų prasmę. Pirminio teisės šaltinio nuostatos gali būti *koreguojamos* nustatant tam tikras išimtis arba apibrėžiant atitinkamo elgesio modelio realizavimo sąlygas. Pagaliau pirminis teisinis reguliavimas gali būti *aktyvuojamas*: pačios pirminio teisės šaltinio nuostatos gali būti sukonstruotos taip, kad reikalautų, jog siekiant jas realizuoti būtų išleistas specialus teisės aktas dėl konkretaus socialinių santykių subjekto, kuriam tam tikras elgesio modelis šiuo pirminiu teisiniu reguliavimu yra nustatytas *apskritai*. Taigi netiesioginio teisinio reguliavimo atveju tarp pirminio teisinio reguliavimo (kryptingo teisės poveikio socialiniams santykiams) ir teisės realizavimo įsiterpia papildomas elementas (grandis) – *išvestinis* (papildomas) teisinis reguliavimas.

Išvestinio teisinio reguliavimo teisinė prigimtis yra dvilypė. Viena vertus, jis yra pirminio teisinio reguliavimo tąsa, leidžianti teisei atlikti savo paskirtį – kryptingai veikti socialinius santykius, modeliuoti reikalaujamą elgesį ir jį oficialiai sankcionuoti. Dėl to ši papildoma grandis priskirtina *teisiniam reguliavimui*: griežtai kalbant, tai *dar nėra* teisės realizavimas, nes konkretūs socialinių santykių subjektai, kurių elgesio modelis (bent bendrais bruožais) yra įtvirtintas pirminiuose teisės šaltiniuose, nei laikosi jų nuostatų, nei jas vykdo, nei jomis naudojasi. Išvestiniu teisiniu reguliavimu tik sudaromos teisinės prielaidos šių nuostatų laikytis, jas vykdyti arba jomis pasinaudoti, t.y. realizuoti teisę. Net toks išvestinis teisinis reguliavimas, kurio reikia tam, kad būtų galima realizuoti konkretaus asmens subjektines teises ir pareigas, yra tik teisės realizavimo *prielaida* ir *savaime* nereiškia, jog šios teisės ar pareigos *jau* yra virtusios realaus gyvenimo elementu. Iš normatyviojo lauko čia *dar nepereinama* į realių socialinių santykių sritį.

Maža to, išvestinis teisinis reguliavimas gali būti daugiapakopis: siekiant suaktyvinti (sukonkretinti, pakoreguoti) aukštesnės teisinės galios akto nuostatas, gali prireikti išleisti ne vieną, o kelis papildomus teisės aktus. Tai nekeičia reikalo esmės: kiekvienas ankstesnis (arba aukštesnės galios) teisės aktas vėlesniojo (žemesnės galios) teisės akto atžvilgiu atlieka pirminio reguliavimo funkciją. Išvestinio, arba papildomo, teisinio reguliavimo prielaida yra tokia pati kaip ir pirminio teisinio reguliavimo – tai teisės aktas, nustatantis tam tikrą elgesio modelį, oficialiąją socialinių santykių tvarką. Šis teisės aktas sudaro prielaidas pirmiam teisiniam reguliavimui atlikti savo paskirtį. Tokio teisės akto išleidimas yra vienas iš daugiapakopio ir įvairialypio teisinio proceso elementų (stadijų) ir gali turėti teisėkūros požymių, o pats išvestinis teisinis reguliavimas yra viena iš teisės poveikio socialiniams santykiams pakopų.

Kita vertus, išvestinis teisinis reguliavimas bent vienu požiūriu yra ne tik teisės poveikio socialiniams santykiams, bet *ir teisės realizavimo apraiška*. Reikalas tas, kad kiekvieno teisės akto, papildomai teisiškai reguliuojančio tam tikrus socialinius santykius, išleidimas turi remtis (preziumuojama, kad ir remiasi) aukštesnės teisinės galios aktuose nustatyta jį išleidusios institucijos kompetencija ir *bent šiuo požiūriu* ją realizuoja. Negana to, inicijuoti tokį papildomą teisinį reguliavimą gali ne tik ši institucija, bet ir tie socialinių santykių

subjektai, kurie siekia realizuoti pirminiame teisės šaltinyje įtvirtintą elgesio modelį, kitaip tariant, siekia konstruoti socialinius santykius pagal teisės reikalavimus. Inicijuodami tokio teisės akto išleidimą, jie *žengia būtina žingsnį* būsimo (tikėtino) teisės realizavimo linkme. Dėl to tvirtinimas, kad išvestinis teisinis reguliavimas nėra teisės realizavimas, yra perdėm kategoriškas ir neturi būti suabsoliutinamas: iš tiesų, išvestinis teisinis reguliavimas dar nėra palikęs teisės srities ir perėjęs į faktinių santykių sritį, tačiau tuo pat metu jis jau yra „importavęs“ tam tikrus realios socialinės tvarkos elementus, kai kuriuos faktinius socialinius santykius kaip iš naujo (arba toliau) kuriamos teisės pagrindą.

Tad išvestiniame teisiniame reguliavime persipina, susilydo normatyvioji tikrovė ir faktų pasaulis, teisė ir jos realizavimas. Tai kokybiškai skirtingas viso teisinio proceso elementas. Tai nėra *tik* teisės poveikis socialiniams santykiams, *teisinis reguliavimas*, nes tam tikros teisės nuostatos jau yra realizuotos, t.y. *veikimo* procesas jau pasibaigęs; kita vertus, tai nėra *tik* teisės realizavimas, nes tai *toks* teisės realizavimas, kurio rezultatas yra ne faktinių santykių pokyčiai, o teisės aktas, t.y. toks teisės realizavimas, kuris šiuo požiūriu yra tapatus teisėkūrai. Arba – išvestinis teisinis reguliavimas yra *ir* teisės poveikis socialiniams santykiams, *ir* jos realizavimas. Ši simbiozė įvardijama *teisės taikymo sąvoka*. Kiekvieno papildomą teisinį reguliavimą nustatančio teisės akto išleidimas pirminį teisinį reguliavimą įtvirtinančio teisės akto atžvilgiu yra teisės taikymo aktas.

Socialinių santykių subjektai, kurių elgesys reguliuojamas teisės taikymo aktais (teisės taikymo adresatų), *a priori* nėra apibrėžti. Tai gali būti ir vienas asmuo, kurio atžvilgiu taikomas aukštesnės teisinės galios aktas, ir labai didelė rūšiniais požymiais apibrėžtų asmenų grupė. Vadinasi, adresatų požiūriu teisės taikymo aktai gali būti ir *individualūs*, ir *bendrieji*.

Teismo nuosprendis, kuriuo konkretus asmuo X nuteisiamas konkrečia bausme, yra, be abejonės, individualus teisės taikymo aktas. Transporto priemonės įregistravimas, kai konkreti transporto priemonė įregistruojama konkretaus asmens X vardu, taip pat yra individualus teisės taikymo aktas. Respublikos Prezidento dekretas, kuriuo konkrečiam asmeniui X suteikiama Lietuvos Respublikos pilietybė, irgi yra individualus teisės taikymo aktas. *Individualūs* teisės taikymo aktai išleidžiami tuomet, kai pirminiuose teisės šaltiniuose tiesiogiai įtvirtinama, jog jų nuostatos gali būti realizuotos tik esant tam numatytiems papildomiems teisiniams sprendimams dėl konkrečių šių santykių subjektų.

Tuo tarpu *bendrieji* teisės taikymo aktai yra tokie, kuriuose teisės taikymo subjektai nėra konkrečiai identifikuojami (apibrėžiami individualiais požymiais). Juose sukonkretinamas arba koreguojamas pirminių teisės šaltinių nustatytas teisinis reguliavimas, todėl bendrasis teisės taikymas neabejotinai turi teisėkūros požymių. Tokio bendrojo teisės taikymo akto pavyzdys – vadinamieji lokaliniai norminiai aktai, kuriuos pagal savo kompetenciją leidžia atskirų įmonių arba įstaigų vadovaujantys organai. Bendrieji teisės taikymo aktai yra ir vietos savivaldos institucijų bendro pobūdžio sprendimai, kuriais realizuojama Konstitucijos ir įstatymų savivaldybėms nustatyta kompetencija. Bendrasis teisės taikymo aktas yra ir dažnas Vyriausybės nutarimas, sukonkretinantis ir detalizuojantis įstatymų nuostatas, bet neįvardijantis konkrečių teisės taikymo adresatų. Seimo nutarimai taip pat yra teisės taikymo aktai: jie leidžiami realizuojant įstatymų nuostatas [2].

Logiškai tęsiant šią seką galima teigti, kad net ir Seimo išleisti įstatymai yra bendrieji teisės taikymo aktai. Tegu ši mintis nešokiuoja. Teorinis abstrahavimas, žinoma, leidžia, netgi verčia atsieti abu procesus – teisėkūros procesą (šiuo atveju įstatymų leidybą) ir jos rezultatų (įstatymų) pagrindą vykstantį socialinių santykių teisinį reguliavimą, tačiau iš tikrųjų šie procesai persipina, vienas kitą sąlygoja ir provokuoja. Tad sakyti, kad Seimas, leisdamas įstatymus, taiko teisę, nėra jokia erezija. Viena vertus, Seimo išleisti įstatymai iš tiesų yra pirminiai teisės šaltiniai visų kitų norminių aktų atžvilgiu [3], tačiau aukščiausiosios teisinės galios akto – Konstitucijos – atžvilgiu jie yra taikymo aktai, nustatantys išvestinį (Konstitucijos nuostatas konkretinantį) teisinį reguliavimą [4]. Antra, Seimas, leisdamas įstatymus, realizuoja savo konstitucinę kompetenciją, nustatytą 67 straipsnio 2 punkte, taigi taiko šio punkto nuostatą. Pagaliau, trečia, Seimas, leisdamas įstatymus, taip pat taiko Konstitucijos bei Seimo statuto nuostatas, reglamentuojančias įstatymų leidybos procedūrą, bei įstatymų, nustatančių įstatymų formos bei jų skelbimo tvarkos reikalavimus, nuostatas.

Apibendrinkime. Teisinis procesas vyksta tokia seka: faktiniai santykiai (kurių pagrindu kuriama ir kuriems kontroliuoti skiriama teisė) teisėkūra (pasibaigianti teisės akto išleidimu, kuriame nustatomas ir oficialiai sankcionuojamas socialinių santykių subjektų elgesio modelis) teisinis reguliavimas (teisės poveikis socialiniams santykiams): jis gali būti pakankamas/tiesioginis (iš pirminio teisinio reguliavimo pereinama į teisės realizavimo stadiją) arba nepakankamas/netiesioginis (teisėkūros procesas pratęsiamas išvestiniu teisiniu reguliavimu, kartu taikant pirminių teisės šaltinių nuostatas) teisės realizavimas (faktinių socialinių santykių derinimas su oficialiuoju modeliu). Kaip matome, šis procesas prasideda faktiniais santykiais ir jais baigiasi, tačiau šie „galutiniai“ socialiniai santykiai jau pažymėti teisės antspaudu: jie virtę *teisiniais santykiais*. Aišku, tai nors ir universali (nes neistorinė), bet labai supaprastinta schema; ji gali ir turi būti tikslinama, atsižvelgiant į teisės šaltinių įvairovę (norminiai aktai, precedentai, sutartys ir kt.), į teisinių santykių grįžtamąjį poveikį teisėkūrai ir teisės taikymui, į tai, ar įvairios teisę taikančios institucijos adekvačiai išsiaiškina teisės reikalavimus, į daugelį kitų veiksnių. Bet tai atskirai nagrinėtinas dalykas.

Nurodytoje teisinio proceso schemoje teisinis reguliavimas pavaizduotas kaip viena stadija, tačiau iš tiesų kiekvienu konkrečiu atveju joje gali būti skirtingas skaičius reguliavimo „pakopų“ – nuo vienos (pakankamas pirminis reguliavimas) iki didelio, neapibrėžto skaičiaus (pirminis reguliavimas + daugiapakopis išvestinis reguliavimas).

Teisinio reguliavimo, kaip teisinio proceso stadijos, diferencijavimosi į pirminį ir išvestinį (kuris, savo ruožtu, gali būti daugiapakopis) teisinį reguliavimą nereikėtų painioti su retkarčiais siūloma tokia teisinio reguliavimo dichotomija, kai šis skirstomas į dvi „stadijas“ arba „metodus“, t.y. į dvi rūšis: į teisės subjektų teisinės padėties nustatymą („pirminį“ arba bendrąjį reguliavimą) ir asmens „įsitraukimą į teisinius santykius siekiant pačiam lemti savo teisinę padėtį“ (individualų savojo elgesio modeliavimą arba savireguliaciją) [5]. Pastarajai rūšiai priskiriamas asmens prisiėmimas „naujų pareigų“ arba, priešingai, nevykdymas tų pareigų, kurias jam nustato atitinkami teisės aktai, formuluojantys teisės normas (t.y. teisės pažeidimas) [6]. Pagal šią koncepciją teisiškai sureguliuotų socialinių santykių subjektas, realizuodamas teisę, net ją pažeisdamas, jos pagrindu atseit kuria kažkokią „kitą teisę“, pats „lemdamas“ savo teisinę padėtį. Šitaip ištrinama riba tarp teisės normatyvaus poveikio socialiniams santykiams ir jų subjektams (teisinio reguliavimo) ir šio poveikio rezultato – tų konkrečių subjektų konkrečių socialinių santykių konkrečių pokyčių, kurie įvyksta dėl to, kad šie subjektai savo realų elgesį derina pagal teisės reikalavimus. Nebeaišku, kur yra teisinis reguliavimas, o kur – teisės realizavimas ar net teisės pažeidimas.

Minėta teisinio reguliavimo dichotomija yra grindžiama nuostata, esą individas ir valstybė yra lygiaverčiai teisinio reguliavimo subjektai [7]. Čia *bendruoju teisiniu reguliavimu* pakrikštijama tai, kas kasdieniame teisiniame diskurse vadinama tiesiog *teisiniu reguliavimu*. Toks *teisinio reguliavimo* pervadinimas *pirminiu (bendruoju) teisiniu reguliavimu*, „teisės subjektų teisinės padėties pirminiu nustatymu“ nėra tik susitarimo dėl sąvokų dalykas. Ir štai kodėl. Šis sąvokų pakeitimas reiškia, kad *teisiniu reguliavimu* tampa įmanoma tituluoti bet kokius teisinę reikšmę turinčius sprendimus – nesvarbu, ar jie yra iš normatyviosios tikrovės, ar iš realių socialinių santykių srities. Čia nėra jokio skirtumo, ar pats vadinamojo teisinio reguliavimo „autorius“ minėtų sprendimų adresatus traktuoja kaip abstrahuotus (individualiais požymiais neapibrėžtus) socialinių santykių subjektus, ar kaip konkrečius asmenis (konkrečių socialinių santykių subjektus), turinčius vykdyti tam tikrus kitų konkrečių asmenų nurodymus. Šie nurodymai nėra neprivalo būti įvilkti į teisinių formalumų rūbą, suformuluoti *a là* „teisiniai“. Teisiniu reguliavimu pripažįstami netgi „sprendimai, adresuoti sau pačiam“, t.y. apsisprendimas. Paprastai kalbant, čia teisiniu reguliavimu vadinamas ir rūšiniais požymiais apibrėžiamų asmenų elgesio modeliavimas (pvz., „kiekvienas N privalo daryti Y“), ir valdingas (preziumuojama, kad teise grindžiamas) nurodinėjimas konkrečioms asmenims (pvz., „Jonaiti, daryk Y“), ir laisvi susitarimai (pvz., „darykime Y“ arba „aš darysiu Y, o tu daryk Z“), ir asmeninis apsisprendimas (pvz., „aš darysiu Y“), ir sąmoningas nukrypimas nuo teisės aktų nustatyto elgesio modelio (pvz., „nors reikalaujama daryti Y, bet aš darysiu Z“), ir net netyčiniai, neatsargūs, nesąmoningi teisės pažeidimai, apskritai sunkiai išreiškiami kokia nors formule. Teisinio reguliavimo sąvokos turinys išplečiamas iki ribų, kurias tiesiog sunku

nustatyti. Ir logikos, ir teisinės praktikos požiūriu tai sunkiai pagrindžiamas kraštutinumas.

Bet pamirškime odiozinę mintį, jog teisės pažeidimas bei asmeninis apsisprendimas derinti (arba ne) savo elgesį su oficialiai sankcionuotais modeliais taip pat laikytini teisiniu reguliavimu (nes „lemia“ asmens „teisinę padėtį“). Ir be to akivaizdu, kad ir rūšiniais požymiais apibrėžiamų asmenų elgesio modeliavimas, ir valdingas nurodinėjimas konkreitiems asmenims arba jų grupėms, ir laisvi susitarimai *jau* paremti „koku nors“ nustatytu teisiniu reguliavimu. Tokiu modeliavimu, nurodinėjimu arba susitarimais nustatomas išvestinis teisinis reguliavimas (bendrasis arba individualus). Bet kad teisė *apskritai reguliuotų* socialinius santykius, *išvestinis reguliavimas nėra būtinas*. Jis reikalingas tuomet, kaip pirminis yra nepakankamas. Tačiau daugeliu atvejų pirminio reguliavimo pakanka: po jo iškart seka teisės realizavimas. Konstitucijos 6 straipsnio 1 dalies nuostata, kad Konstitucija yra tiesiogiai taikomas aktas, reiškia būtent tai.

Aptariamu teisinio reguliavimo kategorijos turinio išplėtimu teisės realizavimo sąskaita siekiama, atrodo, kilnių tikslų – išlaisvinti teisinių santykių subjektus nuo valstybės diktato, paversti juos „teisės kūrėjais“, padidinti jų laisvo pasirinkimo erdvę. Bet tai daroma ne konstruojant politinius ir teisinius valdžios atsakomybės ir atskaitomybės visuomenei mechanizmus, ne plėtojant valdžios demokratinės kontrolės doktriną, ne analizuojant nustatytas teises procedūras, kurios padėtų visuomenę labiau įtraukti į teisėkūros procesą, bet kuriant *ideologiją*, pagal kurią tai, kas nustatyta subjekto, turinčio visuotinai ir oficialiai pripažįstamą kompetenciją kurti teisę (įstatymų leidėjo), gali būti ir nelaikoma teise, nes stokoja antrosios, „lygiavertės“ teisinio reguliavimo stadijos – pačių socialinių santykių subjektų „įsitraukimo į teisinius santykius“. Tokioje teisinio proceso paradigmoje įstatymų leidėjo sukurta teisė yra tarsi „nebaigta“, kol ji nėra papildyta arba pakoreguota „individualiuoju reguliavimu“, t.y. kol jos adresatai dar nėra nusprendę „įsitraukti į teisinius santykius“ ir sukūrę dar ir „savosios“ teisės. Tad gerais norais grindžiamos pastangos duoda ne tokį rezultatą, kurio tikėtasi. Teisės realizavimo subjektui „tapus“ teisėkūros subjektu, jo laisvo pasirinkimo erdvė ribojama jau ne tik „iš viršaus“, t.y. įstatymų leidėjo (demokratijoje toks ribojimas *per se* negali kelti gilesnių prieštaravimų), bet ir „iš visų pusių“: kiti (jam lygūs!) subjektai, „siaurindami“ arba „plėsdami“ savo teisinę padėtį, sukuria jam naujas teises pareigas. Taip visi šie autonomiškai „teisėkūros subjektai“ tampa vieni kitų įkaitais. Nėra klaidinga įsivaizduoti subjektinių teisių ir teisių pareigų sistemą kaip tinklą, kuriame visi su visais susiję (savotišką interneto analogą), bet jei šis tinklas neriamas įmetus siūlus į vandenį, be to, jei jo kiekvienas mazgas dar ir nuolat išardomas ir iš naujo neriamas, žvejui galiausiai teks jį ištraukti ir bandyti išpainioti arba nerti naują.

Remiantis teisinio reguliavimo išskaidymu į bendrąjį („pirminį“) reguliavimą ir „asmens įsitraukimą į teisinius santykius“ siūloma ir teisės aktus skirstyti į nustatančius „bendrąsias“ arba „individualias“ normas, teigiant, kad pastarieji dažniausiai yra individualūs teisės taikymo aktai (nors kartu daroma išlyga, jog ne visi teisės taikymo aktai laikytini norminiais aktais) [8]. Bendrumas nustoja būti teisės normos požymiu ir tampa viena iš jos variacijų. Teisės normas formuluojančius teisės aktus (pirmiausia norminius aktus) suplakant su individualiais teisės taikymo aktais, teisės normos iš reikalaujamo elgesio virsta individualiais paliepimais, iš elgesio taisyklių – elgesio užtikrinimu, o visa teisė iš hierarchinės sistemos – padriku ir nestruktūruotu ryšių tinklu, kuriame nebėra „viršaus“ ir „apačios“ – aiškių kriterijų, leidžiančių spręsti konfliktus tarp konkuruojančių teisių sprendimų.

Kad ir kaip būtų keista, toks teisinio reguliavimo ir teisės realizavimo sujungimas savaip atgaivina XIX šimtmečio analitinės jurisprudencijos idėją, jog teisė yra suvereno „komandos“ (J. Austinas), net dar ankstesnes klasikinio utilitarizmo idėjas, jog teise laikytinos ir „tyliosios“ vyresniojo „kvazikomandos“ (J. Benthamas). Bet atgaivindamas šias šiaip jau nuoseklias idėjas jis jas dar ir hipertrofuoja, suabsoliutina tokiu keistu būdu, jog Austino „suvereno“ ar Benthamo „vyresniojo“ vietą gali užimti *bet kas*, o teise gali būti pripažįstamos *bet kokios* „komandos“, *bet kokios* (nebūtinai išreikšti teisine forma) „nurodymai“ arba „sprendimai“ (net „adresuoti sau pačiam“). Aišku, teisinis subjektyvizmas – taip pat teisinės minties atmaina, tik klausimas, kiek produktyvi.

Tai anaip tol nereiškia, kad pastangos rasti ir identifikuoti bendrą vardiklį tarp socialinių

santykių tvarkymo bendruoju teisiniu reguliavimu ir individualiais teisiniais sprendimais nėra prasmingos. Tik vargu ar norimo rezultato galima pasiekti pirmąja kategorija dirbtinai apimant antrąją.

Ligi šiol *teisinio reguliavimo* sąvoką vartojome jos konvencine, įprasta prasme. Dabar pats laikas paaiškinti šios sąvokos sąlygiškumą. Pažymėtina, kad šiuo atveju kalbama ne apie sociologinius teisinio elgesio aspektus (asmuo nepažeidžia teisės reikalavimų dėl savo idėjinių ar moralinių įsitikinimų, konformizmo, pamėgdžiojimo, prieraišumo tradicijai ar galbūt „atsitiktinai“, nė nesusimąstydamas, kaip tam tikrus santykius reguliuoja teisė – taigi jo elgesį *faktiškai* reguliuoja ne teisė, o kiti regulatoriai [9]), o apie teisinio reguliavimo sąvokos grynai *teisinį* turinį. Ši sąvoka gali būti vartojama ir plačiaja, ir siaurąja prasme. *Plačiaja prasme* ji savo turiniu tapati *teisinio reglamentavimo* sąvokai, žyminčiai teisinės tvarkos nustatymą, t.y. oficialiai sankcionuotų elgesio modelių įtvirtinimą teisės aktuose nesvarbu, kokiais metodais šie modeliai veikia teisiškai reikšmingą elgesį [10]. Teisinio reguliavimo sąvoka *siaurąja prasme* žymi tik vieną iš šių metodų.

Socialinių santykių subjektų elgesys teisės aktuose modeliuojamas trejopai. Vienoks elgesys yra paliekamas socialinių santykių subjektų visiškai nuožiūrai (diskrecijai) nevaržant jos jokiais ribojimais, kitokiam elgesiui nustatomos sąlygos ir procedūros, dar kitoks pripažįstamas netoleruotinu arba, priešingai, privalomu. Pirmojo pavyzdys – Konstitucijos 25 straipsnio 1 dalies nuostata, kad žmogus turi teisę turėti savo įsitikinimus, ir 26 straipsnio 2 dalies nuostata, kad kiekvienas žmogus turi teisę laisvai pasirinkti bet kurią religiją arba tikėjimą [11]; antrojo – 92 straipsnio 1 dalies nuostata, kad Ministrą Pirmininką Seimo pritarimu skiria ir atleidžia Respublikos Prezidentas, trečiojo – 110 straipsnio 1 dalies nuostata, kad teisėjas negali taikyti įstatymo, kuris prieštarauja Konstitucijai, bei 65 straipsnio nuostata, kad jeigu Respublikos Prezidentas neviečia (naujai išrinkto) Seimo susirinkti, Seimo nariai renkasi patys kitą dieną pasibaigus 15 dienų terminui. Taigi teisės aktuose (šiuo atveju Konstitucijoje) nustatytas oficialusis socialinės tvarkos modelis – tai iš esmės trijų elgesio modelių derinys.

Kiekvienas šių idealių elgesio modelių lemia tam tikrą teisinio reglamentavimo (teisinio reguliavimo plačiaja prasme) metodą, kuriuo realių socialinių santykių subjektų elgesys konstruojamas pagal savo idealų „prototipą“: leidimą (absoliučios diskrecijos pripažinimą), reguliavimą siaurąja prasme (santykinės diskrecijos pripažinimą) ir liepimą (visišką diskrecijos nepripažinimą). Pastarasis metodas „skyla“ į negatyvius liepimus (draudimus) ir pozityvius liepimus (įpareigojimus). Pirmieji du metodai dar vadinami dispozityviais, o trečiasis – imperatyviuoju.

Visi trys teisinio reglamentavimo metodai dažniausiai koegzistuoja: jeigu teisė diktuoja tik „grynus“ liepimus ir „grynus“ draudimus (tabu), ji yra nelanksti ir negali būti socialinės inžinerijos priemone, o tokia visuomenė laikoma primityvia. Be to, jos ekonominio ir technologinio išsivystymo lygis taip pat paprastai nėra aukštas. Tokios yra kai kurios religinės teisinės sistemos, nepažįstančios subjektinės teisės sampratos. Jeigu teisė absoliučiai viską leisti, ji apskritai prarastų bet kokią prasmę, nes negalėtų veikti socialinių santykių. Dėl to šiuolaikinėse visuomenėse teisinis reglamentavimas paprastai nėra tik mechaninė liepimų ir leidimų suma, o sudėtinga normų, principų ir procedūrų, atsižvelgiančių į visą socialinių santykių ir jų subjektų įvairovę ir sudėtingumą, sistema. Būtent dėl to apibendrinant ir galima sakyti, kad teisė *reguliuoja* socialinius santykius. Tai, kas reguliuojama, nėra draudžiama, bet nėra ir paliekama visiškai socialinių santykių subjektų diskrecijai. Čia išryškėja teisinio reguliavimo (siaurąja prasme) turinys: tai ne „nuogi“ liepimai ar leidimai, o normatyvi tvarka *tarp* dviejų ekstremumų – atvirų, tiesmukų liepimų bei leidimų.

Teisiniame bei politiniame diskurse dažnai cituojami principai „visa, kas nėra draudžiama, yra leidžiama“ (bendrasis leidimas) ir „visa, kas nėra leidžiama, yra draudžiama“ (specialusis leidimas/bendrasis draudimas). Šie principai įvardijami kaip „teisinio reguliavimo tipai“. Ši dichotomija leidžia tam tikrų socialinių santykių teisiniam reguliavimui priskirti ir absoliutų liepimą (visišką diskrecijos nepripažinimą), ir absoliutų leidimą (absoliučios diskrecijos pripažinimą). Taip užmaskuojama teisinio reguliavimo, kaip vieno iš teisės poveikio socialiniams santykiams metodų, esmė: teisinis reguliavimas atsiduria ne *tarp* ekstremumų,

bet juos *apima*. Tad teisės teorijos literatūroje vyraujanti „teisinio reguliavimo tipologija“ paradoksaliu būdu ima neatitikti tos teisinio reguliavimo sampratos, kuria ji pati paremta. Teisė ne tik įgalina patiems žmonėms organizuoti savo gyvenimą, sudaro prielaidas veikti nustatytomis sąlygomis ir pagal nustatytas procedūras (t.y. reguliuoja socialinius santykius), bet ir pati atvirai liepia ir draudžia. Nei absoliutus liepimas, nei absoliutus leidimas, nors ir yra teisinis reglamentavimas, nelaikytini teisiniu reguliavimu *per se*.

Taigi teisinio reglamentavimo sąvoka – platesnė ir talpesnė nei teisinio reguliavimo. Ji apima *ir* absoliučios diskrecijos pripažinimą, *ir* teisinį reguliavimą, ir visišką diskrecijos nepripažinimą. Teisinio reguliavimo, kaip vienos iš teisinio reglamentavimo formų (atmainų), samprata susitarimo dėl terminijos dalyku galėtų būti laikoma tik iš pirmo žvilgsnio. Reikalas tas, kad teisinė praktika neretai suka kita linkme. Pavyzdžiui, yra uždraudžiama tai, kas galėtų būti reguliuojama, arba (rečiau) absoliučiai leidžiama tai, kas turėtų būti tam tikrais atžvilgiais ribojama, taigi *reguliuojama*. Čia prisimintina vaizdinga C. R. Sunsteino formuluotė: šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse principai „visa, kas nėra draudžiama, yra leidžiama“ ir „visa, kas nėra leidžiama, yra draudžiama“ – tai du kraštutiniai, vis didesnę erdvę tarp savęs užleidžiantys principai „leidžiama viskas, kas nėra draudžiama, jeigu tai nėra protingai reguliuojama“. Žinoma, ir „protingo“ reguliavimo samprata, ir teisinio reglamentavimo tipologija yra kur kas platesnės teorinės bei praktinės problemos, kurioms galėtų ir turėtų būti skirtos specialios studijos, bet ir to, kas pasakyta, tikriausiai pakanka pagrindžiant teisinio reglamentavimo kategorijos privalumus, kartu – ir siauresnės teisinio reguliavimo sampratos tikslingumui pagrįsti. Įvedus į apyvartą *teisinio reglamentavimo* kategoriją ir bendrasis teisinis reguliavimas, ir individualus teisės taikymas sujungiami kaip du tarp savęs susiję, bet kartu – ir savo specifiką išlaikę talpesnės kategorijos elementai. Teisinis reguliavimas užima apibrėžtą vietą „liepimų–leidimų“ skalėje. O kitoje skalėje bendrasis teisinis reguliavimas, kaip teisinio reguliavimo rūšis, atribojamas nuo individualaus teisinio reglamentavimo.

Tačiau vengiant pernelyg komplikuoti teisinių kategorijų sistemą galima teigti, kad teisinio reguliavimo sąvokos vartojimas plačiąja prasme nėra visiškai nepagrįstas. Iš tiesų, į teisinį reguliavimą galima žvelgti ir į kaip į liepimų ir leidimų derinį, kaip į „draudimais suvaržytą leidimą“. Tokia teisinio reguliavimo (plačiąja prasme) samprata vyrauja literatūroje ir yra pateisinama jau vien dėl to, kad teisinio proceso teorinė schema nėra perkraunama savarankiškomis kategorijomis, žyminčiomis artimų, panašių teisinių reiškinių niuansus. (Ir šiame straipsnyje teisinio reguliavimo ir teisinio reglamentavimo sąvokos bus vartojamos kaip viena kitą pakeičiančios.) Bet šis „platesnis“ teisinio reguliavimo traktavimas ignoruoja tai, kad be minėto derinio teisė nustato ir absoliučiai netoleruotino bei absoliučiai privalomo elgesio modelius, kur nėra pagrindo kalbėti apie kokius nors „derinius“.

2. Konstituciniai principai ir jų funkcijos

Aptariant teisės principus apskritai arba kurios nors atskiros teisės srities (šiuo atveju konstitucinės teisės) principus, paprastai pirmiausia susitariama, kokia prasme vartojama „centrinė“ šio diskurso kategorija, t.y. kokia yra bendroji *principo* sąvokos turinio reikšmė. Šiame straipsnyje *principo* sąvoka vartojama stengiantis nenukrypti nuo jos konvencinės prasmės, be didesnių išlygų atitinkančios kasdienę žodžio *principas* vartoseną. Būtent tokia išeities pozicija leidžia kritiškai analizuoti vyraujančią konstitucinių principų vietos konstitucinėje sistemoje bei pačių konstitucinių principų *sistemas* sampratą. Jeigu tektų konstatuoti, kad vyraujančią konstitucinių principų sistemos sampratą reikia koreguoti, ši išeities pozicija padėtų atremti galimus priekaištus, esą iš pat pradžių *principų* sąvokai buvo suteikta „kitokia“ prasmė nei ta, kurią diktuoja kasdienė žodžio *principas* vartoseną.

Žodis *principas* yra kilęs iš lotyniško žodžio *principium*, reiškiančio *pradžią, pagrindą*. Sekant *Tarptautinių žodžių žodynu*, principą galima apibūdinti kaip „sitikinimą, lemiantį žmogaus santykių su tikrove, jo elgesio ir veiklos normas“, kaip „pagrindinę kurios nors teorijos, koncepcijos idėją, pradinį teiginį“, kaip „svarbiausiąją kurios nors organizacijos struktūros arba veiklos taisyklę“, kaip „pagrindinę kurio nors įrengimo, mechanizmo sandaros arba

veikimo savybę“ [12]. Kaip matyti iš pateiktų apibūdinimų, principas bendriausia prasme suvokiamas kaip *kreipiantis pradai*, grindžiantis tam tikro reiškimo turinį, jo konkrečias apraiškas arba atskirus elementus. Tokia yra visuotinai pripažinta šios sąvokos reikšmė.

Apibūdinant visos teisės sistemos ar atskiros teisės srities (pvz., teisės šakos) principus, galima teigti, jog minėta bendroji principo samprata yra ir pagrįsta, ir privaloma. Priešingu atveju tektų galvoti, jog visuotinai pripažinta žodžio *principas* reikšmė dėl tam tikrų priežasčių teisės srityje įgauna kitokią, jai nebūdingą prasmę, kad iš tikrųjų šiuo žodžiu, kaip metafora, žymimas tam tikras teisinis reiškinys, kuriam apibūdinti kažkodėl nepavyko surasti tikslesnio termino.

Iš tiesų, jeigu principai *apskritai* suvokiami kaip tam tikro reiškimo (sistemos, organizacijos, teorijos, koncepcijos ir t.t.) *pamatinės nuostatos, fundamentalūs pradai*, tai *teisės principai* yra teisės ir jos sistemos pamatinės nuostatos, kuriomis grindžiamas visas teisinis reglamentavimas, visi teisiniai sprendimai – ir bendrieji, ir individualūs. Taigi teisės principai persmelkia bei kreipia ir pačią teisę (jos nuostatas), ir teisės realizavimą.

Apibūdinant teisės principų funkcijas teisės sistemos atžvilgiu paprastai nurodomas jų pozityvus, „organizuojantis“ poveikis teisės sistemai [13]: teisės principai determinuoja teisės normas ir jų taikymą, jie yra tarsi „iš viršaus užkraunami“ ant teisės normų ir taip užtikrina, kad teisės normos sudarys vieningą visumą ir kad vienoje srityse tam tikrų normų veikimas bus apribotas, užtat jis galės būti išplėstas į kitas sritis [14]. Būtent šis „organizuojantis“ poveikis turimas galvoje, kai sakoma, kad teisės principai kreipia teisės sistemos, teisinio reguliavimo arba atskirų teisės institutų turinį. Teisės principai užtikrina teisės sistemos darną, jos elementų neprieštarumą, taigi – ir *koordinuoja* teisinės nuostatas.

Teisės principai, be „organizuojančios“, atlieka ir kitą svarbią funkciją. Jie yra svarbus *kriterijus*, kuriuo remiantis galima verifikuoti teisiškai reikšmingų sprendimų teisėtumą, patikrinti, ar įstatymų leidėjas bei valstybės pareigūnai savo veikla nepažeidžia tam tikrų teisinių standartų [15]. Šiuo požiūriu teisės principai yra *imperatyvūs*: jie brėžia elgesio ribas, kurių *nevalia peržengti*. Šių ribų peržengimas, nukrypimas nuo teisės principų visuomet yra teisinio reguliavimo nenuoseklumo, prieštaravimo požymis ir yra pagrindas kritikuoti atitinkamus teisės aktus arba pareigūnų veiklą, kartais – net visą teisinę sistemą. Taigi teisės principuose slypi teisinio reglamentavimo *kritikos potencija*. Principų žinojimas leidžia teisę ne tik pažinti, bet ir vertinti.

Tad yra pagrindo teigti, jog teisės principai teisės sistemos atžvilgiu atlieka dvejopas *funkcijas*, kurias sąlygiškai galima pavadinti *pozityviaja* bei *negatyviaja*.

Konstituciniai principai, palyginti su kitais teisės principais, yra ypatingi. Jų reikšmę teisės akte suformuluotoms teisinėms nuostatoms bendriausia prasme galima nusakyti taip. Konstituciniais principais turi būti grindžiama visa teisės sistema, visi teisinio teksto elementai, visos teisės aktuose suformuluotos bendro pobūdžio nuostatos – taip pat tos, kurios konstruojamos kaip teisės normos, t.y. bendro pobūdžio elgesio taisyklės. Jei teisės norma neatitinka kurios nors iš pamatinių nuostatų, įvardijamos kaip konstitucinis principas ir *by definition* kreipiančios teisinį reglamentavimą, yra pagrindo sakyti, kad ji atitinkamam konstituciniam principui *prieštaruoja*, t.y. yra *antikonstitucinė*. Konstituciniai principai *legalizuoja* ir *legitimuoja* teisinius sprendimus, teisės aktų nustatytą reguliavimą, t.y. leidžia juos *vertinti* kaip teisėtus ir teisingus ir drauge *dar* juos teisėtus. Ir priešingai: prieštaravimas konstituciniams principams teisinį reguliavimą *delegitimuoja*, dažnai ir *anuliuoja* – jis nėra laikomas teisėtu ir teisingu ir gali būti nustatyta tvarka net pripažįstamas neturinčiu teisinės galios [16]. Jei nukrypstama nuo konstitucinių principų, legitimus yra jau ne teisės akto nustatytas elgesio modelis, o jo kvestionavimas. Mechanizmas, leidžiantis šiam kvestionavimui „nurungti“ nustatytąjį teisinį reglamentavimą ir jį ne tik delegituoti, bet ir anuliuoti (delegaliuoti) – tai konstitucinės kontrolės mechanizmas, kuriuo užtikrinama Konstitucijos viršenybė.

Tad konstitucinių principų atveju nurodytosios teisės principų funkcijos teisės sistemos atžvilgiu įgauna reikšmingų ypatumų. Viena vertus, legitimumo elementą čia papildo legalumo (konstitucingumo) dimensija. Kita vertus, konstituciniai principai turi ne tik teisinio reglamentavimo kritikos, bet ir jo *rezultatyvaus kvestionavimo potencijos*.

Užbėgant tolesniam dėstymui už akių galima pateikti tokį pavyzdį. Visuotinai pripažinta,

kad visų žmonių lygybė prieš įstatymą ir teismą yra pamatinis šiuolaikinės demokratinės valstybės ir jos teisės principas. Šis principas įtvirtintas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnio 1 dalyje, kurioje nustatyta, kad įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms arba pareigūnams visi asmenys lygūs (smulkiau apie asmenų lygybės principą ir jo įtvirtinimą Lietuvos Respublikos Konstitucijoje bus rašoma toliau). O pagal Žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymą (4 str. 1 d. 1 p.) teisę į žalos atlyginimą turėjo tik tie dėl neteisėtų teismo veiksmų materialinę ar moralinę žalą patyrę asmenys, kurių atžvilgiu byla buvo nutraukta arba nuteistas asmuo buvo išteisintas panaikinant įsiteisėjusį apkaltinamąjį nuosprendį, t.y. kurių atžvilgiu nuosprendis buvo panaikintas kasacinėje instancijoje [17]. O jei neįsiteisėjęs nuosprendis buvo panaikintas dar apeliacinėje instancijoje, žalą patyrę asmenys negalėjo tikėtis, kad ji bus atlyginta. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad konstitucinis visų asmenų lygybės principas įpareigoja valstybę vienodai veiksmingomis priemonėmis ginti kiekvieno asmens teises ir laisves, ir pripažino minėtą įstatymo nuostatą prieštaraujančia Konstitucijos 29 straipsnio 1 daliai, taigi – konstituciniam visų asmenų lygybės principui [18].

Konstituciniais principais grindžiamas ne tik bendrasis (norminis) teisinis reglamentavimas, bet ir *teisės realizavimas*, įkūnijamas teisinėje praktikoje. Teisinės praktikos atitiktis konstituciniams principams kvestionavimo galimybę užtikrina teismų sistema, asmens teisė ginti savo konstitucines teises nepriklausomame ir nešališkame teisme. Pažymėtina, kad teisminė kontrolė pati savaime dar nereiškia, jog atitinkamoje teisinėje sistemoje būtinai funkcionuoja ir konstitucinė *teisės aktų* kontrolė [19]. Kita vertus, šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse teisminė sistema ir apskritai teisinės institucijos nėra vieninteliai teisinės praktikos konstitucingumo užtikrinimo svertai: teisę realizuojančius subjektus *nenukrypti* nuo konstitucinių principų gali skatinti arba versti įvairūs demokratiniai institutai bei procesai, kaip antai nepriklausoma žiniasklaida, visuomenės nuomonės spaudimas, sprendimų priėmimo skaidrumą užtikrinančios priemonės ir kt. Užtikrinant teisinės praktikos konstitucingumą, teisminės kontrolės vaidmuo atsiskleidžia tuomet, kai *kvestionuojama* pagrįstai arba nepagrįstai, ar teisės aktai atitinka konstitucinius principus. Tokiais atvejais būtent teisminė kontrolė leidžia oficialiai konstatuoti esant minėtąjį jau ne teisės normų, o teisinės praktikos, konkrečių asmenų teisiškai reikšmingų veiksmų (neveikimo) prieštaravimą konstituciniams principams.

„Klasikinis“ pavyzdys čia galėtų būti vadinamosios *Mirandos taisyklės* nustatymas. Įtariamasis buvo apklausiamas tardytojų ir policijos pareigūnų. Tai vyko ne tik nedalyvaujant advokatui, bet ir sulaikytojo nė neįspėjus apie tai, kad jis turi teisę į advokatą. JAV Aukščiausiasis Teismas nutarė, kad sulaikytasis dar prieš apklausą turėjo būti aiškiai informuotas, jog turi teisę tylėti, jog viskas, ką jis pasakys, gali būti panaudota teisme prieš jį, jog turi teisę konsultuotis su advokatu, jog jį apklausiant gali dalyvauti advokatas, o jei sulaikytasis neturi lėšų, advokatas jam bus paskirtas [20]. Visos šios sulaikytojo (įtariamojo, kaltinamojo) teisės, kartu ir teisėsaugos pareigūnų pareiga sulaikytąjį aiškiai apie jas informuoti išplaukia iš kiekvieno asmens konstitucinės teisės į tinkamą teisinį procesą ir iš teisės neduoti parodymų prieš save. Neinformuodami sulaikytojo apie šias teises, atitinkami pareigūnai pažeidžia pamatinius principus, pagal kuriuos kiekvienas asmuo turi teisę neduoti parodymų prieš save ir teisę į tinkamą teisinį procesą, suponuojančią ir teisę į gynybą dalyvaujant advokatui. Reikšminga štai kas: iki šios bylos įstatymuose nebuvo numatyta, jog sulaikytajam apie jo teises būtinai turi būti paaiškinta – tai nustatė teismas, nagrinėdamas konkrečią praktinę situaciją. Taigi nebuvo normų, buvo tik bendri (nors *expressis verbis* nesuformuluoti) konstituciniai principai, kurių nevalia pažeisti ir kuriuos pareigūnai vis dėlto pažeidė [21].

Abu pateiktieji pavyzdžiai iliustruoja, jog teisės principais užtikrinama teisės sistemos darna, jos elementų sistemingumas ir nepriešaringumas. Bet *konstituciniai* principai šiuo požiūriu yra ypatingi tuo, kad dėl jų aukštesnės, lyginant su kitais teisės principais, teisinės galios konkurencija tarp konstitucinių ir kitų teisės principų logikos požiūriu yra negalima: įstatymų leidėjas gali formuluoti principus, kuriais grindžiamas konkretus įstatymas, bet jie negali pažeisti konstitucinių principų [22]. Jeigu teisės principai apskritai užtikrina teisės sistemos darną, tai dėl konstitucinių principų teisės sistemos darna įgauna apibrėžtą kryptį.

Konstituciniais principais užtikrinamas ne tik teisės sistemos vidinis neprieštaringumas, bet ir jos nuoseklumas, *hierarchija*: teisės normos arba individualūs teisės aktai, neatitinkantys konstitucinių principų, praranda legitimumą, o savo teisinę galią gali išlaikyti tik tokiu atveju, jei atitinkamoje teisinėje sistemoje nėra efektyvios konstitucinės kontrolės, leidžiančios tokią neatitiktį oficialiai konstatuoti. Konstitucinė kontrolė savo ruožtu lemia itin glaudų ryšį tarp konstitucinių principų pozityviosios ir negatyviosios funkcijų: legitimavimo tendencijos disfunkcijos koreguojamos konstitucinės kontrolės mechanizmu verifikuojant teisinio reglamentavimo atitiktį konstituciniams principams.

3. Konstituciniai principai ir konstitucinės normos

Koks yra konstitucinių principų santykis su kitais konstitucinės materijos elementais, pirmiausia – su konstitucinėmis normomis? Aiškinantis šį dalyką, reikia atsižvelgti į teisės teorijos literatūroje apibūdinamą teisės normų ir teisės principų santykį, į bendrąją teorinę teisės sampratą. Kiekviena teorija turi išlaikyti „atitikimo testą“: jei faktai jos nepatvirtina, jie verčia koreguoti pačią teoriją. Pažiūrėkime, kaip literatūroje vyraujanti teisės samprata siūlo traktuoti konstitucinius principus.

Kaip žinome, vyrauja pažiūra, jog teisė susideda iš normų, t.y. visuotinai privalomų ir valstybės garantuojamų elgesio taisyklių, kurios, be kita ko, sudaro daugumą nuoseklią sistemą. Iškart atkreipkime dėmesį, jog šiuo atveju greta teisės ir jos sistemos atsiranda „gretutiniai“ teisiniai fenomenai, tokia kaip teisėkūra, teisės realizavimas, teisiniai santykiai ir kt. Ne šio straipsnio tikslas aiškintis teisės sampratos „platesnės“ ir „siauresnės“ sampratos santykį arba teisės sistemos ir visų su ja genetiškai susijusių fenomenų sistemos (teisinės sistemos) tarpusavio sąlygotumą [23]. Tuo mastu, kiek reikalauja nagrinėjamas klausimas, pakanka nekvestionuoti sampratos, pagal kurią teisės sričiai priskiriamas ne realus, o *reikalaujamas* elgesys, o pati teisė traktuojama kaip normatyvinės, bet ne deskriptyvinės tikrovės elementas. Sociologinis požiūris į teisinę tikrovę tikriausiai verstų šią sampratą tikslinti, bet teisinės dogmatikos požiūriu tai *šiuo atveju* nėra būtina.

Taigi kur teisėje, kaip *normų sistemoje*, yra teisės principų vieta? Ar jie yra kažkas, kas *glūdi*, yra *įkūnyta* kiekvienoje teisės normoje, t.y. yra tam tikra „neatskiriama“ normų savastis, elementas, ar jie yra *kažkur greta* teisės normų, galbūt „virš“ jų? O gal apskritai teisės principai yra *už teisės, traktuojamos kaip normų sistema, ribų*? Šis klausimas nėra scholastinis jau vien dėl to, kad teisės normos, kaip oficialiai reikalaujamo elgesio taisyklės, kategorija neišvengiamai suponuoja tam tikrą normos struktūrą, jos „dalijimą“ į elementus, kurių nesant galima ginčyti ir pačios normos buvimą. Galimi ginčai dėl to, kokie yra šie elementai, kiek jų, ar visi elementai yra būtini ir ar nėra tokių elementų, be kurių norma gali „apsieiti“. Tačiau akivaizdu, jog visoms teisės normoms būdinga tam tikra *forma*, vidinė sandara, *per se* nepriklausanti nuo šių normų turinio. Tuo tarpu tai, kas *vadinama* teisės principais, dažnai nepaklūsta nei tokiai, nei kokiai nors kitai aiškiai ir griežtai struktūruotai schemai, negali būti lengvai į ją „sutalpinti“.

Šiuokart pasitenkinkime „tradicine“ teisės normos struktūros samprata, pagal kurią teisės normas galima traktuoti kaip elgesio taisyklės, logiškai (bet, kaip žinome, toli gražu nebūtinai vieno teisės akto tekste) konstruojamas pagal formulę „jeigu – tai – priešingu atveju“ (hipotezė + dispozicija + sankcija). Tiesa, sakoma, kad teisės normų struktūra gali būti ir paprastesnė, apimti tik hipotezę ir dispoziciją (tokiam požiūriui pagrįsti argumentų yra daugiau negu pakankamai) arba tik dispoziciją ir sankciją. Bet net darant prielaidą, kad teisės normos gali būti „paprastesnės“ struktūros, kad jos gali „pasitenkinti“ tik hipoteze ir dispozicija arba tik dispozicija ir sankcija, principai nuo jų yra tarsi skyrium: jie nepaklūsta minėtai trinarei arba dvinarei schemai, negali būti „sutalpinti“ į griežtą struktūrą, nes apskritai *neturi* aiškios formos, vidinės sandaros, elementų. Juose apskritai sunku išskirti *bent vieną*, atrodo, būtiną normos elementą – dispoziciją. Tad teisės principų atžvilgiu negelbėja ir „lankstesnis“ požiūris į normos loginę struktūrą.

Kartais teigiama, jog tam tikras elgesio modelis teisės aktuose gali būti įtvirtinamas

pačiais bendriausiais bruožais. „Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs.“ (Konstitucijos 29 str. 1 d.). Tačiau ar šitoks elgesio modelis laikytinas *norma*? Kur čia norma, kurią būtų galima konstruoti pagal įprastą trinarę (ar paprastesnę – dvinarę) schemą? Pažvelgę įdėmiau pamatysime, kad Konstitucijoje gausu tokių teiginių: jų privalomumas (imperatyvumas), kaip ir jų fundamentalumas nekelia abejonų, bet juos sunkiai galima pavadinti *normomis* mums įprasta prasme. „Lietuvos valstybę kuria Tauta. Suverenitetas priklauso Tautai“ (2 str.). „Valdžios įstaigos tarnauja žmonėms“ (5 str. 3 d.). „Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas“ (6 str. 1 d.). „Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedalijama į jokių valstybinių darinius“ (9 str. 1 d.). „Lietuvos valstybės sostinė yra Vilniaus miestas – ilgaamžė istorinė Lietuvos sostinė“ (17 str.). „Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“ (18 str.). „Tėvai ir globėjai nevaržomi rūpinasi vaikų ir globotinių religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo įsitikinimus“ (26 str. 5 d.). „Šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas“ (38 str. 1 d.). „Valstybinės ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigos yra pasaulietinės. Jose tėvų pageidavimu mokoma tikybos“ (40 str. 1 d.). „Valstybė gina vartotojo interesus“ (46 str. 5 d.). „Respublikos Prezidentas yra valstybės vadovas“ (77 str. 1 d.). „Teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi“ (109 str. 2 d.). „Savivaldybės pagal Konstitucijos bei įstatymų apibrėžtą kompetenciją veikia laisvai ir savarankiškai“ (120 str. 2 d.). „Valstybė globoja ir aprūpina karius, kurie eidami karo tarnybą nustoja sveikatos, taip pat karo tarnybą einant žuvusių ar mirusių karių šeimas“ (146 str. 1 d.). Ir t.t.

Tai Konstitucijos citatos. Gana abstrakčių, nors turinčių normatyvumo krūvį, bet *ne kaip normos* sukonstruotų formuluočių nemaža ir įstatymuose, netgi poįstatyminiuose aktuose. Be abejo, tokios nuostatos suponuoja tam tikras teises ir pareigas (tai būdinga teisės normoms), bet jie veikiau traktuotini *kaip principai*, nes atitinka klasikinį teisės principų skirtumo nuo teisės normų apibūdinimą, pasiūlytą dar H. L. A. Harto: „yra mažų mažiausiai du bruožai, skiriantys principus nuo normų. Pirmasis bruožas susijęs su laipsniu: principai, palyginti su normomis, yra platūs, bendri ir nekonkretizuoti ta prasme, kad dažnai tai, kas būtų laikoma daugeliu skirtingų normų, gali būti apibūdinama kaip vieno principo išraiškos. Antrasis bruožas yra toks: principai daugiau arba mažiau aiškiai nurodo tam tikrą siekį, tikslą, teisės turėjimą arba vertybę, todėl tam tikra prasme manoma, kad pageidautina juos ginti arba jų laikytis, taigi jie vertinami ne tik kaip teikiantys juos išreiškiančių normų paaiškinimą arba loginį pagrindimą, bet kaip bent padedantys jas pateisinti“ [24].

Bet ar iš tiesų pagrįsta tokiais atvejais kalbėti ne apie normas, o apie principus? Gal pacituotosios nuostatos nieko neįrodo? Oponuojant galima sakyti, kad šie teiginiai suformuluoti kaip tam tikros vadovaujančios nuostatos, kurios, įvairiai jungdamosi su kitais teisinio teksto elementais, kitomis nuostatomis, *gali* sudaryti teisės normas. Juk gerai žinoma, kad nereikia ieškoti visos teisės normos, visų jos loginių struktūros elementų viename teisės akto straipsnyje – tik jų visumoje, sistemoje. Tokios pažiūros laikosi daugelis teisės teoretikų. „Abstrakti teisės norma negali būti pridėta prie konkretaus įstatymo straipsnio. Tai griaua teisės normos sąvoką, kadangi ne visada įstatymo straipsniai turi visus normos elementus. Teisės norma visada turi tris elementus: numatomą teisinių santykių subjektų elgesį, tokio elgesio sąlygas, padarinius, nesilaikant nustatytos taisyklės ar ją pažeidžiant. Išorinė teisės normos išraiškos forma įstatymo straipsnyje ne visada pakartoja minėtą loginę normos struktūrą. Teisės nuostatų dėstymo glaustumo sumetimais, taip pat vengiant kartojimosi, kai kurie teisės normos elementai praleidžiami. Hipotezė arba sankcija nepateikiama, nors jas galima suvokti iš straipsnio formuluotės arba ji nurodyta kito įstatymo straipsniuose. Kai teisės normos numato vienodas jų įgyvendinimo sąlygas (laikymosi, vykdymo ar taikymo), tikslinga straipsnyje nurodyti tų normų hipotezę ir ją deleguoti į visus kitus straipsnius, kuriuose išdėstytos atitinkamos taisyklės (dispozicijos). Analogiškai, jeigu dispozicijos pažeidimas numato vienodus padarinius, normų sankcija gali būti atskirame įstatymo straipsnyje. Kartais sankcijos iškeliamos už įstatymo, kuriame nustatytos atitinkamos dispozicijos, ribų, bet tų normų sankcijas lengva rasti tuose įstatymų straipsniuose, kur nurodytos pagrindinės atsakomybės rūšys. Tad teisės norma gali būti išreikšta keliuose įstatymo straipsniuose arba net įvairiuose įstatymuose ir juos papildančiuose aktuose“ [25].

Ši ilga citata pateikiama ne tik tam, kad dar kartą paskatintų nedėti lygybės ženklo tarp teisės normų ir teisės akto straipsnių (jų dalių), t.y. tarp teisės turinio ir teisės tekstinės išraiškos formos. Aišku, teisės normos negalima tapatinti su norminio akto struktūros elementu (pvz., su straipsniu, juolab su jo dalimi). Tai aksioma. Tačiau net ir pripažįstant, kad normos yra „kažkas daugiau“ nei teisės akto straipsniai, kažkas *už jų*, kažkas tokio, ką reikia „iššifruoti“ studijuojant teisinį tekstą, neatsakoma į klausimą: o kur tuomet yra *teisės principų* vieta? Ar jie yra *normose*, ar šalia jų?

Dar daugiau: ar principai priskirtini sričiai to, „kas yra“, ar sričiai „to, kas turi būti“? Nepakanka pasakyti, kad teisės principai yra teisės sistemos pamatinės nuostatos, kuriomis grindžiamas teisinis reguliavimas; reikia dar atsakyti į klausimą, ar „grindžiamos“ reiškia „yra grindžiamos“, ar „turi būti grindžiamos“. Ką reiškia principas, kad visi asmenys lygūs įstatymui ir teismui? Ar tai, kad įvairiose teisės normose *ir yra* įtvirtinta, jog jie yra lygūs, ar tai, kad normose *turi būti* įtvirtinta, jog visi asmenys yra lygūs, ir kad negali būti tokio teisinio reguliavimo, kuriame būtų įtvirtinta jų nelygybė?

Čia nėra galimybės gilintis į plačią ir turiningą diskusiją šiuo klausimu. Yra autorių, kuriems principas – tai, kas „yra“: principas turi būti ne tik paskelbtas, tarkime, Konstitucijoje, bet ir įtvirtintas („atkartotas“) įvairiose teisės normose ir (bent per dideliu mastu) nepažeidžiamas kitose normose. Bet gal net daugiau tokių autorių, kuriems principas – tai, kas „turi būti“: pakanka, kad principas, kaip bendra nuostata, būtų oficialiai paskelbtas – jei atskiros teisės normos ir neatitinka principo, pats principas dėl to niekur nepranyksta. Ir viena, ir kita pozicija leidžia verifikuoti teisės normų ir teisinės praktikos legitimumą: pirmuoju atveju – reikalauti, kad teisės normos ir/arba jų realizavimas atitiktų tas pamatines nuostatas, kurios diktuoja, koks turi būti teisės sistemos turinys, o antruoju – kad teisės normos ir jų realizavimas atitiktų tai, kas deklaruojama, „pažadėta“ (pvz., kad visi asmenys būtų traktuojami kaip lygūs). Tikriausiai yra daugiau pagrindo teisės principus laikyti tuo, kas „turi būti“ įtvirtinta teisės normose, negu tuo, kas jose „iš tikrųjų yra įtvirtinta“. Priešingu atveju kiekvienąsyk nustačius, jog yra normų, kurios neatitinka tam tikrų principų, kiltų klausimas, ar tie principai apskritai „yra“, nes jie tarsi „negalioja“, yra *ne teisė* (suprantama kaip normos), o – tik *pažadavimas, kokio teisė turėtų būti*, ir nežinia dėl ko vadinami *teisės* principais.

Nuomonės išsiskiria ir atsakant į klausimą, ar teisės principai yra „pačiose normose“, ar „šalia“ jų? Pagal vieną požiūrį teisės principai yra už teisės, traktuojamos kaip normų sistema, ribų; jie gali būti arba nebūti tiesiogiai suformuluoti [26]. Pagal kitą – teisės principai yra sudėtinė teisės dalis, lemiamą reikšmę įgaunantys tuomet, kai nėra „aiškių“ teisės normų, kurias, prireikus, būtų galima taikyti; taigi teisė susideda ne tik iš normų, bet ir iš principų; ir šiuo atveju principai nebūtinai yra suformuluoti tiksliai, bet yra gana abstraktūs [27]. Yra ir nuomonė, kad vieni teisės principai yra tiesiogiai ir vienareikšmiškai deklaruojami teisės aktų straipsniuose („kaip normos“), o kiti gali būti išlukštenami iš „konkrečių“ teisės normų turinio jas apibendrinus [28].

Pastarasis požiūris Lietuvoje vyrauja, dėl to į jį reikia pažvelgti įdėmiau. Čia lieka atviras klausimas, ar iki tol, kol principas „išvedamas“ iš kelių apibendrintų normų, yra pagrindo tvirtinti, kad principas *yra*, kiek reikia normų, kad jas apibendrinus būtų galima konstatuoti, kad *yra principas*. O, jei vienoje normose įtvirtintas vienas principas, o kitose – kitas, visiškai priešingas? Kuris iš jų bus „labiau privalomas“ ir turės anksčiau minėtą kritikos potencialą? Tai retoriniai klausimai.

Išvada: principai negali būti „išvedami“ iš atskirų normų, jie turi būti arba tiesiogiai suformuluoti, deklaruoti, arba juos turi būti įmanoma logiškai išvesti iš kitų – tiesiogiai suformuluotų principų. Tik šitaip traktuojami teisės principai gali atitikti pirminę, visuotinai pripažintą žodžio *principas* reikšmę.

Kad ir kurią iš minėtų trijų teorinių pozicijų pasirinktume, akivaizdu, jog teisės principų nevalia tapatinti su teisės normomis. Jų negalima griežtai tapatinti ir su teisės aktų straipsniais, nes tas pats principas gali būti įvairiai išreikštas, *atspindėtas* įvairiose teisės akto formuluotėse.

Kaip žinome, kiekvienoje teisės šakoje gali būti (ir yra) savų, tik jai būdingų principų; šiuo požiūriu pagrįstai teigiama, jog esama ir tarpšakinių principų, bendrų kelioms teisės

šakoms, ir atskirų teisės institutų principų, būdingų kuriam nors vienam teisės institutui. Tačiau yra ir principų, *bendrų visai teisės sistemai* – jie bendri visai sistemai todėl, kad jų privalomumas deklaruojamas ir užtikrinamas aukščiausiu lygiu. Kadangi Lietuvos teisės sistemos pagrindas yra Konstitucija, *šie principai negali nebūti pakylėti į konstitucinį lygmenį*.

Konstitucija apibūdinama ir traktuojama kaip šalies „pagrindinis įstatymas“. Tai toks teisės aktas, kuriam negali prieštarauti joks kitas valstybės vidaus teisės aktas [29]. Pats konstitucijos buvimas liudija, jog tarp visų valstybės viduje galiojančių teisės normų yra griežta hierarchija. Net jei galima ginčytis dėl įvairių kitų teisės aktų teisinės galios, vis tiek neabejojama, kad jie visi turi neprieštarauti Konstitucijai. Konstitucionalizmo idėja natūraliai įtvirtina normatyvizmo idėją, jog visos teisės normos sudaro (turi sudaryti) nuoseklią ir darnią *hierarchinę* sistemą.

Šiuo požiūriu Lietuvos Respublikos Konstitucija – jokia išimtis. Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad „negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai“. Ši nuostata reiškia, kad Konstitucija yra aukščiausia teisinė galią turintis teisės aktas, grindžiantis šalies teisės sistemą. Visi kiti teisės aktai turi atitikti Konstituciją [30]. Konstitucijoje įtvirtintos pagrindinės teisinio reguliavimo nuostatos, ji sudaro įstatymų leidybos pagrindą [31].

Tačiau Konstitucija, būdama visos teisės sistemos pagrindas, joku būdu nėra laikytina „kodeksų kodeksu“, įstatymų sąvadu, kuriame visi konstitucinę reikšmę turintys visuomeniniai santykiai turi ar gali būti detalai reguliuojami – juolab „klasikinės“ trinarės struktūros normomis. Konstitucijoje įtvirtinti principai, kurių privalu laikytis ir kuriant teisę, ir ją realizuojant. Įstatymų leidėjas, kiti teisėkūros subjektai paprastai turi diskreciją konkretinti ir detalizuoti Konstitucijos nuostatas, taip pat teisiškai reguliuoti santykius, kurių Konstitucija tiesiogiai nereglamentuoja. Svarbu, kad tai darydami teisėkūros subjektai neperžengtų Konstitucijos nubrėžtų jų diskrecijos ribų, nepažeistų konstitucinių principų.

Tad yra pagrindo į Konstituciją žvelgti kaip į pamatinių, visą teisės sistemą grindžiančių principų „rinkinį“. Šie principai yra sukonkretinami įvairių teisės šakų normose, tačiau jų konstitucinis įtvirtinimas reiškia, kad jais grindžiama visa teisės sistema, kad jokia teisės norma, kad ir kokiame teisės akte ji būtų suformuluota, negali jiems prieštarauti. Konstitucijos 7 straipsnyje įsakmiai nustatyta: „Negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai“.

Bet ar Konstitucija – tai *tik* principų „rinkinys“? Į šį klausimą galima atsakyti dvejopai.

Visų pirma, kai kurios Konstitucijos nuostatos formuluojamos taip, kad pagal jau cituotą H. L. A. Harto koncepciją gali būti priskiriamos ne principams, o normoms: jos yra konkrečios, griežtai apibrėžtos, jos ne tiek įtvirtina siekius, kiek sunormina, aiškiai reglamentuoja visuomeninius santykius, pagaliau šios nuostatos ne paaiškina, logiškai pagrindžia ar pateisina jas išreiškiančias normas, o pačios sukonkretina tam tikras bendresnes nuostatas, kurios neabejotinai yra principai. „Valstybės sienos gali būti keičiamos tik Lietuvos Respublikos tarptautine sutartimi, kai ją ratifikuoja 4/5 visų Seimo narių“ (10 str. 2 d.). „Nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur sulaikytajam dalyvaujant sprendžiamas sulaikymo pagrindimas. Jeigu teismas nepriima nutarimo asmenį suimti, sulaikytasis tuojau pat paleidžiamas“ (Konstitucijos 20 str. 3 d.). „Informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą“ (22 str. 3 d.). „Negalima drausti piliečiui grįžti į Lietuvą“ (32 str. 3 d.). „Piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, turi rinkimų teisę“ (34 str. 1 d.). „Masinės informacijos cenzūra draudžiama“ (44 str. 1 d.). „Seimą sudaro Tautos atstovai – 141 Seimo narys, kurie renkami ketveriems metams remiantis visuotine, lygia, tiesiogine rinkimų teise ir slaptu balsavimu“ (55 str. 1 d.). „Pirmąjį po rinkimų Seimo posėdį pradeda vyriausias pagal amžių Seimo narys“ (66 str. 2 d.). „Referendumu priimtą įstatymą ar kitą aktą ne vėliau kaip per 5 dienas privalo pasirašyti ir oficialiai paskelbti Respublikos Prezidentas“ (71 str. 3 d.). „Jeigu pirmalaikiai Respublikos Prezidento rinkimai skelbiami jo antrosios kadencijos metu, tai esamas Respublikos Prezidentas gali būti išrinktas tik likusiam antrosios kadencijos laikui“ (87 str. 4 d.). „Teisėjais Lietuvoje gali būti tik Lietuvos Respublikos piliečiai“ (112 str. 1 d.). „Ministrą laikinai gali pavaduoti tik Ministro Pirmininko paskirtas kitas Vyriausybės narys“ (98 str. 2 d.). „Svarstydamas biudžeto projektą, Seimas gali didinti išlaidas tik nurodydamas šiu

išlaidų finansavimo šaltinius. Negalima mažinti įstatymų numatytų išlaidų, kol tie įstatymai nepakeisti“ (131 str. 2 d.). „Nepaprastosios padėties ar karo metu Konstitucija negali būti taisoma“ (147 str. 2 d.). Nors šios ir daug kitų Konstitucijos nuostatų ir nėra sukonstruotos pagal griežtą trinarę normos schemą (hipotezė + dispozicija + sankcija), jos, be abejonės, formuluojamos *tarsi normos*. Kadangi kai kurie normos elementai (pvz., sankcija) paprastai būna kitose teisinio teksto (šiuo atveju Konstitucijos) vietose, o kartais apskritai tik menami, išvedami iš kitų teiginių loginių operacijų būdu, tai Konstitucijos nuostatos ir laikytinos normomis; jei sutiktume su požiūriu, kad normos elementų nebūtinai turi būti trys, tai dar labiau palengvintų tokių teiginių traktavimą kaip normų.

Negana to, visos šios normos kokiu nors būdu išreiškia ir sukonkretina kokius nors konstitucinius principus. Pavyzdžiui, norma, kad Seimą sudaro Tautos atstovai – 141 Seimo narys, išreiškia ir sukonkretina konstitucinį principą, kad piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per demokratiškai išrinktus atstovus (33 str. 1 d.); šį principą išreiškia ir sukonkretina ir norma, kad piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, turi rinkimų teisę. Be to, dažnai ne tik vieną konstitucinį principą skirtingais aspektais išreiškia ir sukonkretina kelios konstitucinės normos, bet viena ir ta pati konstitucinė norma sukonkretina ne vieną, o kelis tarpusavyje susijusius principus. Antai norma, kad nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur sulaikytajam dalyvaujant sprendžiamas sulaikymo pagrindumas, sukonkretina net kelis konstitucinius principus – kad žmogaus laisvė neliečiama (20 str. 1 d.), kad niekas negali būti savavališkai sulaikytas arba laikomas suimtas ir kad niekam neturi būti atimta laisvė kitaip, kaip tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas (20 str. 2 d.), kad asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą (31 str. 6 d.), kad asmuo, kaltinamas padarius nusikaltimą, turi teisę, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas (31 str. 2 d.), taip pat kad draudžiama versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius (31 str. 3 d.); šie principai savo ruožtu taip pat turi ir normatyvumo krūvį. Jie yra *privalomi*.

Tad Konstitucija apima ir principus, ir normas; konstituciniai principai ir konstitucinės normos tarp savęs glaudžiai susiję. Iš tiesų, dažnai sunku nubrėžti takoskyrą, aiškią ribą, kurios nuostatos laikytinos principais, o kurios normomis. Konstitucijoje yra tokių nuostatų, kurios *neabejotinai traktuotinos kaip principai* (kaip antai minėta 38 str. 1 d. nuostata, kad šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas), yra tokių, kurios *aiškiai laikytinos normomis* (pvz., 66 str. 2 d. nuostata, kad pirmąjį po rinkimų Seimo posėdį pradeda vyriausias pagal amžių Seimo narys), bet kažkur *tarp* jų yra ir tokių, kurios *gali būti traktuojamos ir kaip principai, ir kaip normos* – jos formuluojamos bendrais bruožais, apibendrina keletą Konstitucijos nuostatų, bet tuo pat metu jas išreiškia ir sukonkretina tam tikros konstitucinės nuostatos. Viena tokia nuostata, sutelkianti *visų* kitų Konstitucijos nuostatų turinį, yra 1 straipsnyje: „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“. Neatsitiktinai Lietuvos Respublikos Konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos valstybės“ (kuris yra Konstitucijos sudedamoji dalis) 1 straipsnyje nustatyta: „Teiginys „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ yra Lietuvos Respublikos konstitucinė norma ir pamatinis valstybės principas.“. Taigi – *ir norma, ir principas* [32].

Kita vertus, į Konstituciją galima žvelgti jei ne kaip į „tik principų bei normų rinkinį“, tai bent kaip į „visų pirma principų rinkinį“. Daugelis konstitucinės teisės normų kartu yra *ir* tam tikrų teisės šakų normos (arba normos, bendros kelioms teisės šakoms). Antai jau minėta Konstitucijos 20 straipsnio 3 dalies nuostata, kad nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur sulaikytajam dalyvaujant sprendžiamas sulaikymo pagrindumas, yra ir baudžiamojo proceso teisės pamatinė norma; iš tiesų, ji atkartojama (ir išplėtojama) Baudžiamojo proceso kodekso 104¹ ir 104² straipsniuose, o Lietuvos Respublikos įstatymo dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos 8 straipsnyje netgi nustatyta, kad Konstitucijos 20 straipsnio 3 dalies nuostatos „pradedamos taikyti nuo tada, kai bus suderinti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymai su šia Konstitucija“. Konstitucijos 129 straipsnyje suformuluota nuostata, kad biudžetiniai metai

prasideda sausio 1 dieną ir baigiasi gruodžio 31 dieną – tai ir finansų teisės pamatinė norma, atkartota ir išplėta Biudžetinės sandaros įstatymo 1 straipsnyje. Aišku, kiekvieną kartą galima kelti klausimą, ar įstatymų leidėjas, sukonkretindamas konstitucinę normą, neiškreipė jos turinio, neperžengė jam Konstitucijos nubrėžtų ribų, neviršijo savo galių; pagal Konstituciją tai nustatyti gali tik Konstitucinis Teismas. Tačiau šiuokart svarbu kitkas: tam tikros teisės normos, būdamos konstitucinės, *kartu yra ne tik konstitucinės teisės, bet ir tam tikrų teisės šakų normos*. Jos fundamentalios, nes įtvirtintos Konstitucijoje. Jos grindžia tas teisės šakas. Pagal savo teisinę galią jos yra „iškeltos virš“ kitų šių šakų normų. Bet pagal savo turinį, pagal dalyką – reguliuojamus visuomeninius santykius jos priskirtinos toms teisės šakoms, kurios reguliuoja atitinkamus teisinius santykius – baudžiamojo proceso, finansų ir kt.

Ką reiškia šis konstitucinių normų dvilypumas? Ar pasakius, kad teisės normos yra konstitucinės dėl savo ypatingos teisinės galios, o tam tikrų teisės šakų normos – dėl to, kad reglamentuoja santykius, priskiriamus atitinkamoms teisės šakoms, jau pasakyta viskas? Ne, nes dar reikia atkreipti dėmesį į konstitucinių normų reguliavimo dalyko *dinamiką*. Iš tiesų, pagal reguliavimo dalyką minėtoji Konstitucijos 20 straipsnio 3 dalies nuostata, kad nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur sulai-kytajam dalyvaujant sprendžiamas sulaikymo pagrįstumas, pagal reguliavimo dalyką pa-grįstai priskirtina baudžiamojo proceso teisei. Tačiau šioje nuostatoje ne tik suformuluota elgesio taisyklė, t.y. norma, kuri priskiriama baudžiamojo proceso teisės reguliavimo sričiai, bet ir įtvirtintas svarbus principas (ar principai), jog negali būti nustatytas joks teisinis regu-liavimas, kuris konkuruotų su nustatytu Konstitucijos 20 straipsnio 3 dalyje. Hipotetiškai toks antikonstitucinis reguliavimas įmanomas ne tik baudžiamojo proceso teisėje (kurioje sukonkretinama ir detalizuojama minėta Konstitucijos norma), bet ir kitose teisės šakose, pavyzdžiui, finansų teisėje (toks reguliavimas, kuriuo neužtikrinamos teismo arba advokato, kurį pagal Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalį įtariamas padaręs nusikaltimą asmuo turi teisę turėti nuo sulaikymo arba pirmosios apklausos momento, veiklos finansinės sąlygos). Tokiu būdu į konstitucinį lygmenį pakylėtų atskirų teisės šakų normų reguliavimo dalykas turi po-tencijos peržengti šių šakų ribas: kaip normos, jos reguliuoja „apibrėžtos apimties“ visuo-meninius santykius, tačiau *tose pačiose* nuostatose įtvirtinti konstituciniai principai adresuo-jami jau ne tik toms teisės šakoms, bet *visai* teisės sistemai.

Dėl to teiginys, kad Konstitucija apima ir principus, ir normas, arba kad konstitucinė teisė susideda iš principų ir normų, neturi būti interpretuojamas pernelyg tiesmukai. Kalbama ne apie Konstitucijos, kaip teksto, formuluotes, o apie Konstitucijos, kaip teisės, kuri išreikšta šiuo tekstu, nuostatas. Vienoje ir toje pačioje Konstitucijos formuluotėje tuo pat metu gali būti (paprastai ir yra) įtvirtinta ne viena norma ir ne vienas principas. Maža to, yra pagrindo manyti, kad kiekvienoje Konstitucijos nuostatoje (teksto formuluotėje), kurioje nustatyta tam tikra norma, visuomet yra įtvirtintas ir tam tikras konstitucinis principas. Štai dėl ko nėra netikslu Konstituciją, konstitucinę teisę apibūdinti kaip „visų pirma principų rinkinį“, t.y. konstitucinių principų sistemą, kurioje *kai kurios* „principinę reikšmę“ turinčios nuostatos yra formuluojamos kaip normos.

Bet, jei visos konstitucinės normos (elgesio taisyklės) tuo pat metu yra ir tam tikrų tei-sės šakų normos, galima paklausti: o kaipgi normos, reglamentuojančios tokius santykius, kurių nereglamentuoja minėtos teisės šakos? Negi konstitucinės teisės normos neturi tik joms būdingo reguliavimo dalyko, netapataus kitų teisės šakų reguliavimo dalykui? Argi konstitucinės teisės normos, nustatančios ekonominės santvarkos pagrindus, reglamen-tuojančios rinkimus, tiesioginės demokratijos įgyvendinimą, valdžių (Seimo, Respublikos Prezidento, Teismo) santykius ir t.t. irgi tuo pat metu yra *ir* kokių nors kitų teisės šakų nor-mos? Jei taip, kokios (ar kokių)?

Atsakymas ne toks sudėtingas, kaip galėtų atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Čia prisimintina *valstybinės teisės* sąvoka šiandien jau, deja, beveik išstumta iš akademinės vartosenos. Šiuo požiūriu prisimintina ir pažymėtina M. Römerio pozicija, kad valstybinė teisė – tai „valstybės teisė“, nesutampanti su įvairių kitų socialinių (t.y. nevalstybinių) junginių (pvz., bažnyčios) teise ir jai priešpriešintina. Tai, ką šiandien vadiname *konstitucine teise*, M. Römeris laikė

būtent valstybinės teisės, traktuojamos kaip „valstybės teisė“, dalimi, todėl, sekant juo, tiksliausias to, kas šiandien vadinama *konstitucine teise*, apibūdinimas būtų *valstybinė konstitucinė teisė*. Čia terminas *valstybinė* reikštų tai, kad šioji teisė nustatyta (sukurta) valstybės (tad, griežtai tariant, valstybinė teisė apima ir tai, kas šiandien vadinama administracine, baudžiamąja, netgi civiline teise), o terminas *konstitucinė* – kad šios teisės normos ir principai yra pamatiniai, fundamentalūs, grindžiantys kitų valstybinės (t.y. „valstybės“) teisės šakų normas ir principus (šitai suprantamą *konstitucinę* teisę turi ir kitos – nevalstybinės, M. Römerio žodžiais tariant, „avalstybinės“ – teisės šakos). Taigi konstitucinė teisė ir valstybinė teisė, M. Römerio manymu, nėra vienas ir tas pats: konstitucinė (arba *valstybinė konstitucinė*) teisė yra valstybinės teisės pagrindas [33].

Iš tiesų, požiūris nuoseklus ir logiškas. Bet reikia turėti galvoje ir kitą, ne mažiau svarbią aplinkybę. Bene visą XX a. Lietuvoje *valstybine teise* tradiciškai (buvo) vadinama ta teisės šaka, kurios normos reglamentuoja anksčiau minėtus santykius – ypač susijusius su valstybės valdžios institucijų formavimu ir jų funkcionavimu. Šiuo pagrindu valstybinę teisę nesunku skirti nuo kitų teisės šakų. Paprastai tariant, pagal šią valstybinės teisės sampratą valstybinė teisė yra tai, kas *nėra* baudžiamoji, administracinė, civilinė, darbo teisė ir t.t. Lietuvai paskutiniajame XX a. dešimtmetyje patyrus tai, ką vengrų mokslininkas ir teisėjas I. Vörösas pavadino „konstituciniu renesansu“ [34], *valstybinės teisės* pavadinimas be jokio pasipriešinimo užleido vietą *konstitucinės teisės* pavadinimui. Ir nenuostabu: tegu ir ne visuomet pagrįstai kaltinama pernelyg dideliu valstybės sureikšminimu, etatizmu, valstybinė teisė itin akcentavo šių santykių reguliavimą ne tik Konstitucija, bet pirmiausia įstatymais, net poįstatyminiais aktais, suplakdama į krūvą konstitucinę ir statutinę teisę [35], konstitucinį ir statutinį reguliavimo lygmenis, „aiškindama“ konstitucinius principus ir Konstitucijos normas pagal tai, kaip jie sukonkretinami ir išplėtojami žemesnės galios teisės aktuose, pabrėždama Konstitucijos, kaip „pagrindinio įstatymo“, statusą ir kartu gal ir netyčia ignoruodama jos, kaip „visuomenės sutarties“, pradą. Šią tendenciją reikėjo sustabdyti. Bet tokio stabdymo kaina buvo radikalus valstybinės teisės, kaip autonomiškos, besiskiriančios nuo kitų teisės šakų teisės srities, eliminavimas, jos vietą užimant konstitucinei teisei.

Ar galima šias dvi pozicijas – valstybinės teisės sampratą kaip *visos* valstybės sukurtos teisės ir valstybinės teisės sampratą kaip *vienos iš* valstybės kuriamos teisės šakų – suderinti? Veikiausiai taip. Neatsižvelgti į M. Römerio konstatuotą konstitucinės ir valstybinės teisės esminį skirtumą taip pat neleistina, kaip ir į susiklosčiusią valstybinės teisės ir konstitucinės teisės pavadinimų vartosenos tradiciją. Valstybinė teisė – tai visų pirma „institucinė teisė“, t.y. valstybės kuriamos teisės šaka, reglamentuojanti santykius, susijusius su valdžios, kitų valstybės institucijų formavimu ir funkcionavimu bei tarpusavio santykiais, politinės sistemos funkcionavimu, valstybės valdžios geografiniu sutvarkymu ir pan. Taip suprantamos valstybinės teisės normos taip pat gali būti pakylėjamos į konstitucinį lygmenį, kartu atitinkamos konstitucinės normos yra *ir* valstybinės („institucinės“) teisės normos.

Griežtai tariant, „institucinės teisės“ sąvoka nėra visiškai tiksli ir neatstoja šimtu procentų valstybinės teisės, nes kai kurios santykių grupės, tradiciškai priskiriamos valstybinei teisei, kaip antai pilietybės santykiai arba santykiai, susiję su žmogaus teisėmis, vargu ar gali būti be išlygų priskiriamos „instituciniams“ santykiams [36].

Žinoma, iš principo nėra negalima valstybinės teisės traktuoti ir kaip konstitucinės teisės „dalies“, t.y. visumos tų konstitucinės teisės principų ir normų, kurios reglamentuoja valstybės institucijų formavimo ir funkcionavimo bei valdžios sutvarkymo santykius. Kodėl gi ne? Tokiu atveju galima teigti, kad konstitucinė teisė gali būti traktuojama „plačiaja prasme“ – kaip apimanti visą konstitucinį reguliavimą *plius* santykių, susijusių su valstybės institucijų formavimu ir funkcionavimu bei valdžios sutvarkymu reguliavimą žemesnės galios teisės aktais (įstatymais ir kt.), ir kartu paliekama erdvė „siauresnei“ konstitucinės teisės sampratai – kaip į konstitucinį lygmenį pakylėtų principų ir normų sistemos. Konstitucinės teisės, kaip akademinės disciplinos, dėstymo požiūriu tai netgi *patogu*: vietoje „atskirų“ konstitucinės ir valstybinės teisės kursų pakanka vieno, pavadinto „Konstitucine teise“.

Bet šis dvilypumas patogus tik iš pirmo žvilgsnio. Jis „išplauna“ tai, kas konstitucinėje teisėje yra esmių esmė – jos principų fundamentalumą. „Konstitucinė teisė plačiaja prasme“

– tai ne teisės sistemos, jos hierarchinės struktūros giluminio pažinimo, o akademinio patogumo sumetimų padiktuoto susitarimo rezultatas. Tik šiuo požiūriu tokia „konstitucinės teisės plačiąja prasme“ samprata ir yra pateisinama.

Pažymėtina ir tai, kad Konstitucijos paskirtis – būti virš visų teisės šakų. Jei *visa* valstybinė teisė pakylėjama į konstitucinės teisės lygmenį, įvairių žemesnės nei Konstitucija teisinės galios aktų jau negalima traktuoti kaip valstybinės teisės šaltinių. Jeigu valstybinė teisė – tik dalis konstitucinės teisės (juolab „kitas“ konstitucinės teisės pavadinimas), tai kaip būtų galima motyvuoti, tarkime, įstatymų priskyrimą jos šaltiniams? Įstatymai gali konkretinti Konstitucijos nuostatas, bet ne jas pakeisti. Ne Konstitucija „galioja pagal įstatymą“, o įstatymai turi atitikti konstitucinius principus ir Konstitucijos normas. Ne įstatymai reglamentuoja konstitucinius santykius – priešingai, jie turi reglamentuoti įvairius visuomeninius santykius, nenukrypdami nuo konstitucinių orientyrų. *Konstituciniai* tam tikri visuomeniniai santykiai tampa ne dėl to, kad jie yra reglamentuoti įstatymais, priskirtais konstitucinės teisės „šakai“ (kaip, pvz., darbo teisiniai santykiai yra tokie dėl to, kad juos, kaip specifinį dalyką, tam tikru darbo teisei būdingu metodu reguliuoja darbo įstatymai), bet dėl to, kad jų teisinio reglamentavimo svarba yra tokia didelė, jog suverenios valios reiškėjas, Tauta, apsisprendė juos sureguliuoti aukščiausios galios teisės aktu – Konstitucija.

Iš čia seka viena labai svarbi išvada, turinti ne tik teorinę, bet ir (tai būtina pabrėžti) praktinę reikšmę. Konstitucinė teisė, kaip „teisė virš visų teisės šakų“, neišskiriant nė valstybinės, neturi kito šaltinio – tik Konstituciją. (Šį teiginį vėliau reikės patikslinti.) Ji yra *visų* teisės šakų, *visų kitų* teisės aktų matas.

Tuo tarpu gaji tradicija Konstituciją komentuoti, aiškinti, interpretuoti remiantis ne ja pačia, ne pačios Konstitucijos logika, ne jos principų sklaida ir tarpusavio ryšiais, o įstatymais ir kitais aktais, sukonkretinančiais Konstitucijos nuostatas. Antai Konstitucijos 22 straipsnio 1 dalies nuostata, kad žmogaus privataus gyvenimas neliečiamas, komentuojama, remiantis Visuomenės informavimo įstatymu, Civiliniu kodeksu, Santuokos ir šeimos kodeksu, Žmonių užkrečiamųjų ligų profilaktikos ir kontrolės įstatymu, Psichikos sveikatos priežiūros įstatymu, Socialinės bei psichologinės reabilitacijos taikymo laikinuoju įstatymu, Operatyvinės veiklos įstatymu, Organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymu, Kardomojo kalinimo įstatymu [37]; 35 straipsnio 1 dalies nuostata, kad piliečiams laiduojama teisė laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ar asociacijas, jei šių tikslai ir veikla nėra priešingi Konstitucijai ir įstatymams, komentuojama remiantis Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymu, Visuomeninių organizacijų įstatymu, Profesinių sąjungų įstatymu, Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymu, Asociacijų įstatymu [38]; 36 straipsnio 1 dalies nuostata, kad negalima drausti piliečiams rinktis be ginklo į taikius susirinkimus, komentuojama remiantis Politinių partijų įstatymu, Susirinkimų įstatymu [39]; ir t.t. Tokia kompaktiška, susisteminta informacija apie konstitucinį pripažinimą įgavusių santykių reglamentavimą įvairios teisinės galios aktais, be abejo, yra svarbi ir naudinga, bet tai – ne konstitucinė teisė, o valstybinės ir kitos teisės šakos. Konstitucinės teisės požiūriu ne Konstitucija turi būti komentuojama remiantis įstatymais, o įstatymai turi būti komentuojami remiantis Konstitucija. Tik tai užtikrintų galimybę įstatymus vertinti „iš Konstitucijos aukštumos“, žvelgti į Konstituciją kaip į teisės sistemos viršūnę.

Taigi konstitucinė teisė nuo teisės šakų skiriasi „aukščio“ dimensija, tuo, kad ji yra *visų* jų pamatas. Formaliai konstitucinę teisę išskiria jos principų ir normų viršenybė, jų šaltinio teisinė galia. O teisės šakos (taip pat ir valstybinė teisė) viena nuo kitos skiriasi pagal tai, kokius santykius ir koku būdu reguliuoja jų normos, t.y. pagal reguliavimo dalyką ir metodą. *Konstitucinė teisė nėra teisės šaka*, šiuo požiūriu ji nėra lygiareikšmė administracinei teisei, civilinei teisei, darbo teisei, baudžiamajai teisei ir kt. Kaip Konstitucija yra visos teisės, visos teisės sistemos pamatas, taip ir konstitucinė teisė yra *visų teisės šakų, taip pat ir valstybinės teisės, pagrindas*. Kaip Konstitucija yra visos teisės, visos teisės sistemos pamatas, taip ir konstitucinė teisė yra *visų teisės šakų* (valstybinės, administracinės, baudžiamosios, darbo ir kt.) pagrindas. Konstitucinės normos „dvilypės“ – tai pamatinės, fundamentalios įvairių teisės šakų normos [40].

Dabar prisiminkime jau cituotą teorinę nuostatą, kad teisės norma gali būti išdėstyta ne

tik keliuose to paties teisės akto straipsniuose, bet „net įvairiuose įstatymuose ir juos papildančiuose aktuose“. Galbūt tai pasakytina apie civilinę teisę. Galbūt apie administracinę. Tikriausiai apie darbo. Dar labiau tikėtina, kad apie finansų. Bet tikrai ne apie baudžiamąją ar baudžiamojo proceso teisę, nes pagal Konstitucijos 31 straipsnio 4 dalį bausmė gali būti skiriama arba taikoma *tik remiantis įstatymu* – taigi ne koku nors „įstatymus papildančiu“, vadinasi, pojstatyminiu aktu.

Ir jau tikrai jokia būdu ne apie konstitucinę! Kadangi Konstitucija yra aukščiausia teisė galią turintis ir šiuo požiūriu *unikalus* teisės aktas, *iš principo negali būti*, kad tos pačios konstitucinės normos elementai turėtų *skirtingą* teisė galią. Tai griautų pačią Konstitucijos sampratą, paneigtų jos viršenybę ir suardytų teisinio reguliavimo darną.

Taigi konstitucinės teisės normos tegali būti suformuluotos tik pačioje Konstitucijoje ir niekur kitur. (Ir šį teiginį dar teks papildomai paaiškinti.) Bet, kaip minėjome, toli gražu ne visos Konstitucijos nuostatos ne tik teksto, bet ir loginės struktūros požiūriu gali būti traktuojamos kaip normos, ne visose jose galima aptikti net dispoziciją. Ir vis dėlto kaip neatskiriama Konstitucijos elementai šios nuostatos yra ir privalomos, ir fundamentalios. Kas tai per nuostatos? *Tai konstituciniai principai*.

Reikia pasakyti, kad teisės teorijoje seniai buvo „rastas“ (ir niekaip nepamirštamas) būdas vadinti normomis net tuos teisinės materijos elementus, kuriems, atrodo, normos titulas niekaip nelimpa. Neaiškumų nekyla dėl imperatyviųjų ir dispozityviųjų normų, dėl teisės normų klasifikavimo pagal jų taikymo mastą, pagaliau dėl vadinamųjų „reguliacinių“ ir „apsauginių“ normų – dviejų teisės normų rūšių, kurios skiriamos pagal tai, kokias funkcijas teisės normos atlieka [41]. Bet jeigu teisės akte suformuluota imperatyvioji arba dispozityvioji, ne „reguliacinė“ arba „apsauginė“ norma, o, tarkime, sąvokos apibrėžimas, tokia nuostata kažkodėl vadinama „norma–apibrėžimu“ (arba „definityviaja norma“). Jeigu nurodoma, koks teisinių santykių dalyvių elgesys pageidautinas, bet nenustatyta, kad šis elgesys griežtai privalomas, tokia nuostata paskelbiama „rekomendacine norma“. Jeigu tas arba „dar labiau“ pageidaujamas elgesys dar ir skatinamas, kalbama apie „skatinamąją normą“. O jeigu nuostatos privalomumas nekelia abejonių, bet vis dėlto joje nėra aiškiai suformuluotos elgesio taisyklės, ji vadinama „deklaratyviaja norma“, kuri, savo ruožtu, gali būti arba „norma-tikslas“, arba „norma-uždavinys“, arba „norma–principas“.

Stop. Norma–principas? Ar gali būti norma ir ją kreipiantis pradas, elgesio taisyklė ir teisės sistemą grindžianti pamatinė nuostata sujungiami į vieną kategoriją? Ar gali būti, kad ir pati taisyklė, ir tai, kas diktuoja, nuo kokių standartų ši taisyklė neturi nukrypti, būtų tas pat? Kažkas čia ne taip. Jeigu Konstitucijos nuostatą, kurioje įtvirtintas tam tikras principas, sukonkretina kitos Konstitucijos normos, vadinasi, *tuose pačiuose* Konstitucijos teksto elementuose (straipsniuose, jų dalyse) yra išreikšta ir konstitucinė norma, ir konstitucinis principas. Norma (vienu metu ir konstitucinės teisės, ir kurios nors teisės šakos ar kelių šakų!) – dėl to, kad nustatoma elgesio taisyklė, o principas – nes yra diktuojamas minėtą bendrąją konstitucinę nuostatą sukonkretinančių normų turinys. Ir priešingai: jeigu tam tikroje nuostatoje nurodyta tik bendra oficialiai sankcionuoto elgesio kryptis, o ne aiški elgesio taisyklė, tokia nuostata traktuojama kaip įtvirtinanti principą, kurį vadinti dar ir norma nėra jokio pagrindo. Bet tokia Konstitucijos (arba kito teisės akto) nuostata *nėra „norma-principas“*, t.y. ji nėra *tam tikros* „ypatingos“ rūšies norma, kurios nebūtų galima priskirti vienai iš minėtų teisės normų rūšių.

„Normos–principai“ – tai dirbtinis konstruktas, patogumo dėlei išgalvotas, kad nereikėtų konstatuoti, jog teisė susideda *ne tik iš normų* (elgesio taisyklių), bet ir dar iš „kažko“, t.y. iš principų. Toks požiūris negriauna nei tos teorijos, pagal kurią teisės principai yra už teisės, traktuojamos kaip (tik) normų (taisyklių) sistema, ribų (H. L. A. Hartas), nei tos, pagal kurią teisės principai, kaip ir normos, yra sudėtinė teisės dalis (R. M. Dworkinas). Tačiau jis negali sugyventi su ta teisės principų samprata, pagal kurią vieni iš jų tiesiogiai deklaruojami teisės aktuose, o kiti formuluojami „apibendrinant“ kelių teisės normų turinį. Juk gali būti, kad šitokio „apibendrinimo“ rezultatas bus principas, visai priešingas tam, kuris buvo tiesiogiai deklaruotas, suformuluotas kaip „norma-principas“.

Ir teisės normos, ir principai – tai nuostatos, įtvirtinančios bei oficialiai sankcionuojan-

čios reikalaujamo elgesio modelius. Šios nuostatos skiriasi vienos nuo kitų pagal tai, kiek konkrečiai yra modeliuojamas socialinių santykių subjektų elgesys, taip pat pagal tai, kiek jomis įprasminama atitinkamų socialinių santykių teisinio reglamentavimo visuma (sistema) bei nubrėžiamas šio reglamentavimo kryptingumas. Tačiau būtų visiškai netikslu teigti, kad teisės principams dėl jų abstraktesnio formulavimo būdingas mažesnis negu teisės normoms teisinio reglamentavimo (reguliavimo) pakankamumo laipsnis. Tiesioginės koreliacijos čia nėra. Priešingai, principais yra įsakmiai nubrėžiamos tam tikros teisiškai reikšmingo elgesio laisvės ribos, kurių nevalia pažeisti – šiuo požiūriu teisinio reglamentavimo pakankamumas yra absoliutus, o nepakankamumas – vargu ar įmanomas. Nepakankamas gali būti tik norminis teisinis reguliavimas, tuo tarpu teisės principams apskritai sunkiai pritaikomas nepakankamumo kriterijus. Antai visuotinai pripažinti teisės principai *audi alteram partem* (arba *audiatur et altero pars* – „išklausk ir kitą šalį“), *nemo debet esse iudex in propria causa* („niekas neturi būti teisėjas savo paties byloje“) arba *nemo ex suo delicto melioram suam conditionem facere potest* („niekas negali pagerinti savo padėties savo neteisėtu veiksmu“) nors ir nenurodo, kaip *konkrečiai* turi būti realizuojamas „kitos šalies išklauskymas“, kas *konkrečiai* turi būti „teisėju byloje“ arba kokiais *konkrečiais* veiksmais galima pagerinti savo padėtį, tačiau nustato tokį teisinį reglamentavimą (reguliavimą), kurio *pakanka* konstatuoti, jog *tam tikras* norminis reguliavimas arba tam tikras socialinių santykių subjektų elgesys peržengia šių principų nustatytas ribas. Lygiai taip pat Konstitucijos 26 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas principas, jog kiekvienas žmogus turi teisę laisvai pasirinkti bet kurią religiją arba tikėjimą, arba 29 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas principas, jog įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs, *savaime yra pakankami* kriterijai, įgalinantys teigti, jog šie principai yra pažeidžiami, jeigu, tarkime, žmogus yra verčiamas identifikuoti save kaip tam tikros religijos arba tikėjimo išpažinėją arba atitinkamai, jeigu teismas ar kitos valstybės institucijos traktuoja asmenis kaip nelygius Konstitucijoje nenumatytais pagrindais.

Tačiau sakyti, kad teisės principų pakankamumas yra absoliutus nereikia pripažinti ir jų, kaip teisinių reguliatorių, absoliutumą turinio požiūriu. Pirmą, taikant ir realizuojant teisę principai paprastai yra taikomi tuo mastu, kuriuo norminis reglamentavimas (reguliavimas) yra nepakankamas, t.y. jie padeda užpildyti norminio reguliavimo spragas, tačiau, kol šis reguliavimas nėra anuliuotas, jie gali tarnauti kaip pagrindas norminio reguliavimo *kritikai*, bet ne kaip jo pakaitalas. Antra, teisės principai yra nevienodi pagal savo teisinę galią, kurią lemia tai, kokios teisinės galios aktuose jie yra įtvirtinti. Trečia, teisės principai *koegzistuoja*, jie, kaip teisinės nuostatos, „sugyvena“, brėždami vienas kito turinio ribas. Konstitucinio suvereniteto principo (apie jį bus rašoma antrajame straipsnyje), reiškiančio Tautos viršenybę, ribas brėžia *inter alia* konstitucinis žmogaus teisių prigimtinio pobūdžio įtvirtinimas: Tauta, įgyvendindama savo viršenybę, negali paneigti pamatinių žmogaus teisių. Pagaliau, ketvirta, teisės principai yra susiję pagal turinį, iš vienu principų gali būti išvedami kiti. Pastaroji sąsaja yra pagrindas klasifikuoti konstitucinius (ir apskritai teisės) principus; tam bus skirtas ketvirtasis šio straipsnio skyrius.

Tai, kas pasakyta apie konstitucinių principų ir konstitucinių normų santykį (bei teisės principų ir teisės normų santykį apskritai), leidžia daryti tam tikras išvadas. Konstituciniai principai yra konstitucinę galią turinčios nuostatos, kurios nėra formuluojamos kaip griežtos elgesio taisyklės (nėra sukonstruotos kaip normos) ir pagal reguliavimo dalyką ir metodą nėra priskiriamos teisės šakoms. Tai pamatinės nuostatos, diktuojančios, koks turi būti teisinio reglamentavimo turinys. Aišku, principai negali absoliučiai nulemti *viso* reguliavimo turinio – jau vien dėl to, kad suformuluoti gana plačiai; todėl įstatymų leidėjas ir kiti teisėkūros subjektai paprastai turi plačią diskreciją juos konkretinti ir plėtoti žemesnės galios teisės aktuose.

Kita vertus, konstitucinių principų negalima tapatinti su konstitucinėmis normomis dar ir dėl to, kad jei Konstitucija susidėtų tik iš normų, konstitucinė teisė būtų tik įvairių teisės šakų kai kurių normų, kurioms pripažįstama aukštesnė teisinė galia, samplaika. Ar būtų tada apskritai prasmė kalbėti apie konstitucinę teisę kaip apie vientisą, nuoseklią, logiškai suderintą, *nepriešaringą* sistemą? Kokią prasmę tada turėtų Konstitucijos 6 straipsnio 1 dalies

postulatas, kad Konstitucija yra *vientisas aktas*?

(*Straipsnio pabaiga kitame numeryje*)

PASTABOS IR LITERATŪRA

1. Kontroliuojant teisės pažeidimus tokie papildomi sprendimai (teisės taikymas) būtini visais atvejais. Bet toliau straipsnyje teisės pažeidimų kontroliavimas, kaip specifinė teisinio reguliavimo atmaina, nėra aptariamas.
2. Plg.: „Seimo nutarimas <...> buvo priimtas Seimo plenariniame posėdyje dalyvaujančių Seimo narių balsų dauguma. Tai atitinka Lietuvos Respublikos Konstitucijos 69 straipsnio antrąją dalį, kurioje nustatyta, kad įstatymai laikomi priimtais, jeigu už juos balsavo dauguma posėdyje dalyvaujančių Seimo narių. Tai bendras Seimo sprendimų priėmimo principas, kuris taikomas ir kitiems Seimo aktams, išskyrus konstitucinius įstatymus“. (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. sausio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. birželio 17 d. Seimo nutarimo „Dėl žemės reformos pagrindinių kryptų“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“; Žin., 1994, Nr. 7–116); „Seimo nutarimas yra poįstatyminis teisės taikymo aktas ir, kaip visi tokio pobūdžio aktai, turi atitikti įstatymus“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimo „Dėl Seimo nutarimo „Dėl Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos narių paskyrimo“ pripažinimo netekusiu galios ir Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos sudarymo“ atitikimo Konstitucijai“; Žin., 1997, Nr. 49–1173).
3. Plg.: „Įstatymas yra Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir Seimo statuto nustatyta tvarka išleistas pirminis teisinis aktas, išreiškiantis įstatymo leidėjo valią ir turintis aukščiausiąją teisinę galią. Todėl įstatymas gali būti pakeistas arba jo galiojimas gali būti panaikintas ne kitaip, kaip išleidus kitą įstatymą arba Konstituciniam Teismui pripažinus jį prieštaraujančiu Konstitucijai. Visi kiti teisės aktai turi būti priimami remiantis įstatymais ir negali jiems prieštarauti, t.y. turi būti poįstatyminiai. Poįstatyminis teisės aktas yra įstatymo nustatytais pagrindais ir tvarka kompetentingo organo priimtas teisės aktas. Poįstatyminis aktas paprastai yra valdymo aktas. Juo realizuojamos įstatymo normos, tačiau toks teisės aktas negali pakeisti paties įstatymo ir sukurti naujų bendro pobūdžio teisės normų, kurios savo galia konkuruotų su įstatymo normomis. Jis yra įstatymo normų taikymo aktas nepriklausomai nuo to, ar tas aktas yra vienkartinio (*ad hoc*), ar nuolatinio galiojimo“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. sausio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. birželio 17 d. Seimo nutarimo „Dėl žemės reformos pagrindinių kryptų“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“; Žin., 1994, Nr. 7–116); „Įgyvendindamas valstybės valdžią, įstatymų leidėjas leidžia įstatymus, kurie yra pirminiai teisės aktai, išreiškiantys įstatymų leidėjo valią ir turintys aukščiausiąją teisinę galią“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 27 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo normų, nustatančių aukštųjų mokyklų bendrabučių kambarių privatizavimą, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“; Žin., 1994, Nr. 50–948).
4. Plg.: „Nuosavybės teisės bendrieji principai yra išdėstyti Konstitucijoje ir detalizuojami Civiliniame kodekse bei kituose įstatymuose“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 10 straipsnio pirmosios dalies bei 50 straipsnio pirmosios dalies normų ir Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymo 2 straipsnio antrosios dalies bei 14 straipsnio šeštosios dalies nuostatų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“; Žin., 1996, Nr. 9–228); „Demokratinėje teisinėje valstybėje valdžia priklauso tautai. Aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai arba per savo išrinktus atstovus. Įgyvendindamas valstybės valdžią, įstatymų leidėjas leidžia įstatymus, kurie yra pirminiai teisės aktai, išreiškiantys įstatymų leidėjo valią ir turintys aukščiausiąją teisinę galią. Į įstatymų reguliavimo sritį patenka ir tie subjektai, kuriems valstybė garantuoja autonomiją. Tačiau naujai priimtas įstatymas negali susiaurinti ar pažeisti tų savivaldos garantijų, kurios yra įtvirtintos Konstitucijoje ir detalizuotos įstatymuose“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 27 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo normų, nustatančių aukštųjų mokyklų bendrabučių kambarių privatizavimą, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“; Žin., 1994, Nr. 50–948); „Konstitucijos 5 straipsnyje nustatyta: „Valdžios galias riboja Konstitucija“. Pirmiausia tai reiškia, kad šiame straipsnyje nurodytų aukščiausiųjų valstybės institucijų – Seimo, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės bei Teismo valdžios galių ribas apibrėžia pati

Konstitucija. Kiekvienos minėtos institucijos statusas reglamentuojamas atskirame Konstitucijos skirsnyje, o pagrindinės konstitucinės nuostatos dar detalizuojamos specialiuose įstatymuose. Seimo konstitucinis statusas yra apibrėžtas Konstitucijos V skirsnyje „Seimas“, o jo struktūra ir darbo tvarka nustatyta Seimo statute“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. kovo 23 d. nutarimo „Dėl kai kurių Vyriausiosios rinkimų komisijos narių atsisakymo vykdyti Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymą, Lietuvos Aukščiausiajam Teismui panaikinus neteisėtus Vyriausiosios rinkimų komisijos nutarimus“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“; Žin., 1994, Nr. 51–979); „Konstitucijos 9 straipsnyje nustatyta, kad svarbiausi Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu, kurio skelbimo ir vykdymo tvarką nustato įstatymas. Konstitucijoje numatytų referendumo principų įgyvendinimas detalizuojamas Referendumo įstatyme“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimas „Dėl 1994 m. birželio 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo ir papildymo“ 1, 9, 12 ir 39 punktų nuostatų, kuriomis buvo pakeisti ar papildyti referendumo įstatymo 1, 9, 12 ir 32 straipsniai, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“; Žin., 1994, Nr. 57–1120); „Vienas iš svarbiausių teisingumo vykdymo principų yra teisėjų ir teismų nepriklausomumas. Pagal Konstitucijos 114 straipsnį niekas – nei valdžios ir valdymo institucijos, nei Seimo nariai ir kiti pareigūnai, politinės partijos, piliečiai negali kištis į teisėjo ar teismo veiklą. Šios konstitucinės nuostatos yra konkretinamos Teismų įstatyme, Civilinio proceso ir Baudžiamojo proceso kodeksuose, kituose teisės aktuose“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ galiojimo sustabdymo laikinasis įstatymas atitinka Lietuvos Respublikos Konstituciją“; Žin., 1997, Nr. 104–2645); „Konstitucijos 69 straipsnio pirmojoje dalyje nustatyta: „Įstatymai Seime priimami laikantis įstatymo numatytos procedūros“. Šios procedūros reglamentuojamos įstatymo galią turinčiame Seimo statute ir būtent jo V dalyje, pavadintoje „Įstatymų leidybos procedūra“. Šioje Statuto dalyje detalizuota Konstitucijos 68 straipsnyje nustatytų įstatymų leidybos iniciatyvos teisės subjektų (Seimo nario, Respublikos Prezidento, Vyriausybės, 50 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę) teisė Seime inicijuoti teisės aktus“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. balandžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 29 straipsnio pakeitimo įstatymo įgyvendinimo įstatymo ir Lietuvos Respublikos Seimo 1997 m. vasario 25 d. nutarimo „Dėl V. Nikitino atleidimo iš generalinio prokuroro pareigų“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“; Žin., 1998, Nr. 39–1044).

5. **Vaišvila A.** Teisės teorija. – Vilnius: Justitia, 2000. P. 165–166.
6. Plg.: „Asmuo, prisiimdamas naujų pareigų artimui, plečia savo teisinę padėtį, o atsisakydamas vykdyti tam tikras pareigas, siaurina teises. Pavyzdžiui, asmuo, įgydamas bei tobulindamas kvalifikaciją ir todėl teikdamas artimui sudėtingesnių paslaugų, įgyja teisę į grįžtamąsias kitų asmenų paslaugas ir šitaip plečia savo pradinę teisinę padėtį. Tuo tarpu padaręs teisės pažeidimą – atsisakęs vykdyti tam tikras pareigas, jis susiaurina savo pradinę teisinę padėtį – praranda tam tikram laikui teisę į laisvę, nuosavybę ar kitas įstatymo jam garantuotas teises“ (Ibid., p. 165). Palikus nuošaly iš evangelistų pasiskolintą terminą „artimas“ (kuris čia, atrodo, žymi net ir bankrutuojantį darbdavį, kažkodėl tiesiog privalantį labiau išsimokslinusiui darbuotojui pradėti mokėti daugiau), vis tiek neaišku, kokiais teisiniais pagrindais asmuo gali sukurti pareigas kitiems – sau lygiems! – be jų valios ar sutikimo, tik savo iniciatyva. Lygiai taip pat neaišku, koku būdu asmuo automatiškai praranda tam tikras teises, atsisakydamas vykdyti pareigas: argi tai nustatyti nėra teismo (arba kitos jurisdikcinės institucijos) kompetencija, lygiai taip pat argi tai nėra teismo kompetencija tam tikrais atvejais asmeniui taikyti vieną iš alternatyvių sankcijų, neatimti „prarastų“ teisių, o valstybės vadovo kompetencija – suteikti jam malonę, t.y. „anuliuoti“ teisių praradimą? Pagaliau nesuprantama, ar „atsisakymu vykdyti pareigas“ laikytinas ir neatsargus teisės pažeidimas. Juk „atsisakymas“ suponuoja subjektyvų (vidinį) apsisprendimą, kuris daugelio neatsargių teisės pažeidimų atvejų yra tik menamas, o, pavyzdžiui, civilinės atsakomybės be kaltės atveju jo apskritai nėra. Na, o kaip reikia traktuoti tuos atvejus, kai teisės pažeidėjas gailisi dėl padaryto pažeidimo ir savo iniciatyva visiškai atlygina padarytą žalą?!
7. Plg.: „Du teisinio reguliavimo metodai rodo, kad teisinis reguliavimas nėra vien valstybės monopolis, o vyksta sąveikaujant valstybės ir pačių asmenų valiai“ (Ibid. P. 166).
8. Ibid. P. 229–230, 245–247, 309. Kita vertus, „individualiosios“ normos kildinamos ir iš įstatymų: jos „formuluoja vienkartinį, kad ir tęstinį paliepimą“, pavyzdžiui, „tokia yra įstatyminė teisės norma, nustatanti Civilinio kodekso įsigaliojimo datą arba pratęsianti kurio nors įstatymo galiojimo laiką“ (Ibid. P. 230), tačiau, „individualių teisės normų aktai formuluoja vienkartinę, nors laiko atžvilgiu ir tęstinę elgesio taisyklę. Tai dažniausiai teisės taikymo aktai“ (Ibid. P. 245). Jeigu taip, tai verta

atsižvelgti, jog „teisės taikymo aktas <...> skirtas padėti asmeniui įgyvendinti savo teises arba sumažinantis asmens teises, šiam atsisakius vykdyti atitinkamas pareigas“ (Ibid. P. 309). Neaišku tik, kas yra tas „individas“, kuriam *teisės taikymo aktu* „padedama įgyvendinti jo teises“ gana originaliu būdu – pratęsiant įstatymo galiojimą arba nustatant Civilinio kodekso įsigaliojimo datą. Jeigu galvoje turimas ne asmuo, o „vienas“ izoliuotas socialinis santykis, kurį reguliuoja (reglamentuoja) „individualioji“ norma, tai nustatant Civilinio kodekso įsigaliojimo datą *kartu* nustatoma, nuo kada įsigalioja visos Civilinio kodekso normos, t.y. nuo kada reguliuojami *visi* jame sumodeliuoti santykiai. Apskritai, ką reiškia teisės normų klasifikavimas į bendrąsias, specialiąsias ir individualiąsias „pagal galiojimo apimtį“? Jei norma galioja, ji galioja be išlygų, ne „sąlyginai“, ne „tam tikra apimtimi“, jei negalioja – tai negalioja *visiškai*. Kitas reikalas, kad *galiojanti* norma gali būti *taikoma* esant tam tikroms nustatytoms sąlygoms, tik tam tikrų asmenų atžvilgiu (žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 11 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“; Žin., 2001, Nr. 5–143), arba, lyginant su „bendresne“ norma, reglamentuoti *tik kai kuriuos* socialinius santykius (teisės šakų, institutų normos, *lex specialis* etc.)

9. **Kūris E.** Ko neparašė Rogeris Cotterrellas, arba subjektyvus teisės sociologijos įvado įvadas // R. Cotterrell. Teisės sociologija: Įvadas. – Kaunas: Dangerta, 1997. P. 386–389. (Kartu reikia perspėti, kad šios išties puikios R. Cotterello knygos lietuviškasis leidimas vertimo, redagavimo, leidybos kultūros, pagaliau ir poligrafijos požiūriu yra totalinis brokas ir išsamiai studijuoti, deja, nerekomenduotinas.)
10. Kasdieniame diskurse *teisinio reglamentavimo* sąvoka turi ir specifinę prasmę: šiuo žodžiu dažnai žymimas ne teisinės tvarkos nustatymas apskritai, o teisinių procedūrų nustatymas, t.y. teisinio reguliavimo (konvencine prasme) procesinė „pusė“ (būtent tokią sampratą atspindi reglamento, kaip procedūras nustatančio teisės akto, pavadinimas). Sąvokos, apimančios savyje visą teisės poveikio socialiniams santykiams įvairovę, bet keliančios mažiau šalutinių asociacijų paieškos nėra šio nagrinėjimo tikslas.
11. Plg.: „Religijos ar tikėjimo išpažinimas, atskirtas nuo religijos ar tikėjimo skelbimo ar skleidimo, yra dvasinė kategorija, reiškianti religinių ar tikėjimo įsitikinimų turėjimą. <...> Šios būsenos negalima niekaip apriboti, nebent jei žmogus būtų persekiojamas dėl savo religijos ar tikėjimo, bet ir tokiu atveju persekiojimas negali atimti jo religinių įsitikinimų ar tikėjimo. Šiuo atveju galioja bendras teisės principas: *lex non cogit ad impossibilia* – įstatymas nereikalauja to, kas neįmanoma“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“; Žin., 1995, Nr. 9–199); „Laisvė turėti įsitikinimus reiškia, kad žmogus yra laisvas pats formuoti savo įsitikinimus, pasirinkti pasaulėžiūros vertybes, jis ginamas nuo bet kokios prievartos, jo pažiūrų negalima kontroliuoti. Valstybės institucijų pareiga – užtikrinti ir ginti šią asmens laisvę. Įsitikinimų turinys – žmogaus privatus reikalas“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 1 straipsnio 5 punkto, 10 straipsnio 3 ir 4 dalių, 15 straipsnio 1 dalies, 20 straipsnio, 21 straipsnio 2 punkto, 32 straipsnio 2 dalies, 34 straipsnio 2, 3 ir 4 dalių, 35 straipsnio 2 ir 5 punktų, 37 straipsnio 2 punkto ir 38 straipsnio 2 ir 3 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“; Žin., 2000, Nr. 49–1424); „Valstybė turi pareigą užtikrinti, kad niekas nesikėsintų į asmens dvasios dalykus: nevaržytų jo prigimtinės laisvės pasirinkti jam priimtina religiją ar nepasirinkti jokios, pakeisti pasirinktą religiją ar jos atsisakyti. Valstybė negali nustatyti privalomų reikalavimų, kad asmuo nurodytų savo tikėjimą, požiūrį į tikėjimo dalykus“ (Ibid.).
12. **Kvietkauskas V.** (ats. red.). Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985. P. 399.
13. **Aleksejev S. S.** Obščaja teorija prava. T. II. – Moskva: Juridičeskaja literatura, 1982. S. 50–52; **Bayles M. D.** Principles of Law: A Normative Analysis. Dordrecht, Boston, Lancaster & Tokyo: D. Reidel Publishing Company, 1987. P. 11–14; **MacCormick N., Weinberger O.** An Institutional Theory of Law: New Approaches to Legal Positivism. Dordrecht, Boston, Lancaster & Tokyo: D. Reidel Publishing Company, 1986. P. 67–74; **Protasov V. N.** Čto i kak reguliruet pravo. – Moskva: Jurist, 1995. S. 45–48.
14. **MacCormick N., Weinberger O.** Op. cit. P. 74.
15. *Standarto* sąvoka čia pasiskolinta iš kritinių teisės studijų sąjūdžio (CLS) ir vartojama pabrėžiant „normų, kuriomis siekiama užkirsti kelią neteisėtam elgesiui“ skirtumą nuo vadinamųjų formalųjų normų, tačiau, priešingai nei CLS, standartai traktuojami ne tik kaip (galima taikyti) alternatyva formaliosioms normoms, bet kaip *tokia* alternatyva, kuri turi potencialios priversti koreguoti pačios formaliosios normos turinį, t.y. *kreipti* teisinį reglamentavimą (plg.: **Kelman M.** A Guide to Critical Legal Studies. – Cambridge: Harvard University Press, 1987. P. 15–16; **Kennedy D.** Form and

Substance in Private Law Adjudication // Harvard Law Review, 1976, Vol. 89, No. 11. P. 1687–1694). Tokia teisinio standarto samprata priartina jį prie teisės principo ir drauge neignoruoja galimybės jį tiesiogiai taikyti, net jei norma ir principas skiriasi savo turiniu; kita vertus, taip pabrėžiama standarto *teisinė*, o ne moralinė ar politinė prigimtis.

16. *Normos pripažinimo neturinčia teisinės galios* kategorija čia vartojama bendriausia prasme, neatsižvelgiant į šio instituto įvairovę skirtingose nacionalinėse teisinėse sistemose: lyginamuoju aspektu būtų galima skirti teisės akto (ar jo dalies) anuliavimą, įpareigojimą teisės aktą išleidusią instituciją panaikinti šį aktą arba (kaip antai Lietuvoje) draudimą šį aktą toliau taikyti ir t.t. Žvelgiant plačiau, teisės normos pripažinimas antikonstitucine toli gražu ne visose teisinėse sistemose ir ne visuomet suponuoja negalėjimą ją taikyti (plg. **Dicey A. V.** Konstitucinės teisės studijų įvadas / Vertė L. Raudienė, R. Petkus. – Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 355–356).

Constitutional Principles and the Text of the Constitution

Assoc. Prof., Dr. Egidijus Kūris

*Constitutional Court of the Republic of Lithuania
Institute of International Relations and Political Science
Vilnius University*

SUMMARY

This is the first of the two consequent articles dealing with the typology and the system of the constitutional principles. It provides with the concept of constitutional principles and their peculiarities in the context of the legal principles, as such, as well as with the interrelationship between constitutional principles, on the one side, and constitutional norms, the text of the Constitution, constitutional jurisprudence, and constitutional doctrine, on the other. The author argues that the analysis of the specific constitutional principles must be based not on the statutory law but on the interpretation of the text of the Constitution as provided in the constitutional doctrine(s) generated in the jurisprudence of the Constitutional Court. He also shows that such approach leads to even more fundamental theoretical conclusions as it compels to treat the law not as a system of norms but as a system of principles and norms.

The analysis is based on the theoretical assumption that constitutional law is different from all other fields of law, it cannot be considered as a branch of law but as a law above all the branches of statutory law. It is suggested to view constitutional law not only as a substitute for the unduly forgotten state law, and to rehabilitate the latter as one of the branches of statutory law.

